

Internet kao suvremeni panoptikum

Pirak, Mate

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:936871>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

INTERNET KAO SUVREMENI PANOPTIKUM

MATE PIRAK

Split, 2023.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
JEDNOPREDMETNI STUDIJ SOCIOLOGIJE

ZAVRŠNI RAD

INTERNET KAO SUVREMENI PANOPTIKUM

MENTOR:

Izv. doc. dr. sc. Vlaho Kovačević

STUDENT:

Mate Pirak

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Utjecaj interneta na društvo	3
2.1. Uloga i utjecaj medija	7
2.1.1. Masovni mediji	8
2.2. Uloga i utjecaj društvenih mreža u suvremenom društvu.....	11
2.2.1. Samopredstavljanje na društvenim mrežama.....	14
2.3. Virtualni identitet	15
2.3.1. Potraga za identitetom kroz virtualnu komunikaciju i eksperimentiranje s identitetom	16
2.4. Kritike negativnog internetskog utjecaja	17
3. Panoptikum i nadzor	23
3.1. Rađanje nadzora iz straha	25
3.1.1 Strah za sigurnost nasuprot pravu na privatnost	27
4. Usporedba interneta i panoptikuma	29
4.1. Nadglednici u panoptikumu.....	29
4.1.1. Panoptičke metode nadzora i očuvanja sigurnosti	31
4.2. Subjekt nadzora.....	32
4.2.1. Gubitak privatnosti.....	33
4.2.2. Stari i novi Veliki brat.....	35
5. Zaključak.....	37
SAŽETAK	40
SUMMARY	41
POPIS LITERATURE	42
POPIS TABLICA	45
BILJEŠKE O AUTORU	46

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI.....	47
-------------------------------------	----

1. Uvod

Internet je ravan otkriću vatre za ljudsku civilizaciju (Perry Barlow prema Zgrabljic Rotar, 2020, 39). Internet je uvelike utjecao na ljudsku civilizaciju u svega par desetljeća. Pokazao se kao jedan od najznačajnijih izuma za društvo kakvo danas poznajemo. Povezujući svijet, promijenio je društvenu dinamiku na globalnoj razini. Jedan je od faktora zašto je svijet oblikovan svakodnevnim i sve bržim promjenama.

Cilj ovog rada je usporediti i ustanoviti razlike i sličnosti između suvremenog (interneta) i tradicionalnog panoptikuma. Također bi ukazao na to da se neću na panoptikum odnositi samo kao na fizičku građevinu već i kao na ideju. Ideja je ta da se netko nadzire i promatra dok on sam ne može uzvratiti promatranje niti zna u kojem se trenutku promatranje odvija.

U prvom poglavlju dotaknut ću se *Utjecaja interneta na društvo*; kako je nastao i kako se razvijao do danas ali i kako utječe na društvo kakvo danas poznajemo. Kroz tehničke revolucije i otkrivanja struje do informacijske tehnologije i umreženosti, internet je sveprisutan. To je mreža koja nas spaja. Stvara virtualni svijet koji je odvojen od ovog fizičkog, kojeg možemo direktno iskusiti našim osjetilima. Bez umrežavanja ne možemo iskusiti internet. U tom smislu internet je gotovo metafizički; golim okom nevidljiv, nečujan, neopipljiv, bez prostora kojeg zauzima i bezvremenski, a utjecaji na društvo su bezbrojni. Nastavljajući s medijima kao bitnim dijelom društvenog života govoriti ću o tome kako mediji utječu na svoje konzumere i koje su implikacije malog broja vlasnika tih medija. Također ću govoriti o tome kako je internet utjecao na sve ostale medije s obzirom na svoju multimedijску prirodu. *Uloga i utjecaj društvenih mreža u suvremenom društvu* ne može se dovoljno naglasiti. Od TikToka i Instagrama do YouTubea i Facebooka, multimedijška priroda ovih društvenih mreža zaokuplja umove, vrijeme i živote sve više ljudi, prema brojnoj statistici. Jedan od bitnih aspekata utjecaja društvenih mreža je samopredstavljanje. Govorit ću i o različitim mišljenjima oko samopredstavljanja na društvenim mrežama koja se nadograđuju na goffmanovu teoriju. Nastavljajući s internetom i virtualnošću na umu, sljedećim potpoglavljem ulazim u temu identiteta. Internet sve više obuzima suvremenog subjekta. Svoj identitet između ostalog oblikuje i gradi kroz digitalnost i virtualnost. Jedna od karakteristika postmodernog identiteta je ta da je fluidan i fragmentiran. Preko interneta identitet također može biti i višebrojan. Jedna osoba može imati više identiteta i prezentira ih u internet zajednicama i u virtualnoj komunikaciji. Takav utjecaj interneta na individuu, već fluidan identitet, dodatno razlomljava i decentralizira unutar virtualnosti kojom je subjekt opkoljen. *Kritike negativnog*

internetskog utjecaja su niz različitih kritika interneta koje ću predstaviti u tom poglavlju uz usporedbu s kritikama prijašnjih medija. Osim katastrofalnih i apokaliptičnih predviđanja nadodat ću i uravnotežene stavove o internetu i našoj budućnosti s njime.

Nakon toga slijedi *Panoptikum*. Objasnit ću ideju i srž Foucaultovog panoptikuma koji će biti nužni kako bi se razumjela sljedeća poglavlja. Potpoglavlje *Rađanje nadzora iz straha* tiče se trenutnog globaliziranog i nepredvidljivog svijeta u kojem je društvo, kao i sam pojedinac, tjeskoban i željan sigurnosti. Pojavom globalizacije i cyber-kulture pojavljuje se i globalizirani kriminal i cyber-kriminal. Od države se traži da ih se zaštiti. Tako se iz želje za sigurnošću stvara nadzor populacije. Tu se nadalje otvaraju pitanja prava na privatnost te kako se kosi sa željom za sigurnošću.

Na posljetku ću usporediti internet i panoptikum. Sve u čemu su različiti i po čemu su slični te načine nadzora koji su otkriveni javnosti. Raspravljati ću o tome tko su nadglednici u suvremneom panoptikumu i koje su njihove metode i strategije nadzora te kako utječu na subjekte nadzora, kako i zašto subjekti nadzora gube svoju privatnost, uspoređujući ih s foucaultovim panoptikumom te na posljetku kako se razlikuju Stari i novi Veliki brat.

2. Utjecaj interneta na društvo

Postmoderno društvo je ubrzano, tehnološki napredno i generirano medijima. Ruše se granice između proizvodnje i potrošnje, kultura, medija, globalnog i jedinstvenog vremena te jedinstvenih i razlučivih subjektiviteta i kolektiviteta (Hebdige prema Bošnjak, 1998, 63).

Tehnologija i društvo su usko povezani. Društvo se ne može objasniti niti shvatiti bez tehnologije. Kranzenbergov zakon kaže da tehnologija nije pozitivna niti negativna niti neutralna. Ovisi o kontekstu njezine upotrebe i o svrsi upotrebe (Varga i Čerić prema Tomić, 2016, 14). To je sila koja unutar tehnološke paradigme zadire u središte uma i života (Kranzberg prema Castells, 2000, 97). Castells je govorio o sve većoj umreženosti društva čija mreža postaje produžetak ljudskih umova i integrira se s njima. Internet time postaje temelj ljudske komunikacije u današnje vrijeme i ima značajan utjecaj na suvremenu kulturu koja se sve brže mijenja utjecajem internetskog i tehnološkog razvoja (Perkov i Šarić, 2020, 628). Sve veći utjecaj prelazi s utjecaja i postaje dio nas. Neraskidivi dio društva i pojedinca. Bez umreženosti više ne možemo funkcionirati. Kao neka vrsta parasocijalne veze koja se prebacuje s nama bliskim ljudima - na svijet.

Neki teoretičari i tehnološki vizionari složit će se da smo ušli u petu tehnološku revoluciju sa sve bržim i naprednijim razvojem interneta i umreženosti (Perez prema Tomić, 2016, 5). Srž sadašnje tehnološke revolucije nalazi se u tehnologiji obrade i komuniciranju informacija. Informacijska tehnologija je bitna za tehnološku revoluciju kao što su novi izvori energije bili bitni za industrijske revolucije. Ono po čemu je značajna ova revolucija nije upotreba informacija i znanosti već primjena znanja i informacija kako bi se generiralo znanje i naprave za obradu i komunikaciju informacija (Castells, 2000, 65-66). Tu se stvara svojevrsni začarani krug. Nova znanja i informacije su uvijek cilj. Tehnološki napredak pomaže u tom cilju. Tehnologija je nešto što stremlji ka konstantnom napretku i poboljšanju. U suprotnom dolazi do civilizacijske stagnacije. No ta tehnološka evolucija je vrlo brža od ljudske evolucije. Pojavom umjetne inteligencije koja bi mogla biti samoreproducirajuća u generiranju novih znanja i informacija čovjek bi mogao postati dio zastarjele „tehnologije“.

Langdon Winner je upotrijebio termin „autonomna tehnologija“ koji je objasnio kao koncept napredne tehnologije koja je van ljudske kontrole. Današnji sofisticirani roboti i umjetna inteligencija su najbliži tom terminu i prema nekima bi u budućnosti mogli poprimiti značajke frankensteinovog čudovišta koje su ljudi stvorili i koje im je izmaklo kontroli (Winner prema

David Croteau i William Hoynes, 2019, 30). Uslijed ubrzanog tehnološkog razvoja, predviđanja apokaliptičnih događaja nisu rijetka u intelektualnim pa ni širim društvenim krugovima. Složene situacije i analize pozitivnih i negativnih aspekta tehnologije i složene dihotomije u kojima se nalazimo, svedu se na negativna ekstremna upozorenja o dominaciji tehnologije nad čovjekom ili utopijska predviđanja rješenja svih ljudskih problema uz pomoć tehnologije (Rossi Monti, 2018, 115-117). Kada određena tehnološka inovacija postane svakodnevna u korištenju, standardizirana i institucionalizirana, onda postaje teže dovesti neke promjene s tom tehnologijom. Momentum postaje teško zaustaviti. Tehnologiju koja postoji dovoljno dugo postaje teško promijeniti ili izbaciti iz uporabe jer su se kultura i društvo oblikovali oko te tehnologije (Hughes prema David Croteau i William Hoynes, 2019, 31). Nove generacije rađaju se s tim novim tehnologijama i odrastaju s njima. Oduzeti te tehnologije bi značilo oduzeti dio nas.

Tako je današnje društvo oblikovano upotrebom Interneta. Internet urođenikima je teško zamisliti život koji nije umrežen. Ta umreženost predstavlja spojnicu koja povezuje svijet i kad bi se ta spojnica zauvijek odspojila, ne bi se izgubili samo kontakti već i dijelovi civilizacije. Društvo je ovisno o internetu. Svjetska ekonomija, gospodarstva država i društvene dinamike ne bi mogle funkcionirati bez umreženosti. Tu se može govoriti i o tehnološkom determinizmu. Tehnološki determinizam je ideja da će tehnološki napredak neminovno i uvelike utjecati na pojedince i društvo. Tehnološki determinizam također nalaže da tehnologija zapravo upravlja ljudima. Prema tome čovječanstvo se transformira kroz postepeni tehnološki razvoj, a ne ljudske planove (David Croteau i William Hoynes, 2019, 29).

Računala, telekomunikacije, kodiranje, programiranje su produžeci ljudske misli. Misli se izražavaju kroz konzumiranje proizvoda, usluga, materijala. Informacije koje unosimo mogu se proširiti informacijskim sustavom uz što manji trošak, a veću brzinu i moć, što dovodi do sveprisutne mreže prikupljanja i distribucije informacija (Castells, 2000, 66-67).

Tehnološka revolucija služila je kao alat za proces globalne rekonstrukcije kapitalizma nakon 1980-ih i iznjedrila je novo društvo koje je istovremeno kapitalističko i informacijsko (Castells, 2000, 48-49). Dolazimo do novog načina razvoja – informacionalizam. Informacionalizam je orijentiran na tehnološki razvoj. U informacijskom načinu razvoja proces proizvodnje se temelji na stvaranju znanja i obradi informacija. U informacionalizmu postoji posebna povezanost između kulture i proizvodnih sila i iz toga bi se, prema Castellsu, mogli očekivati novi oblici društvene interakcije, kontrole i promjene (Castells, 2000, 52-53). Proces

kapitalističke rekonstrukcije je najutjecajniji faktor koji kanalizira, ubrzava i oblikuje paradigmu informacijske tehnologije od 1980-ih. Castells ga naziva Informacijskim kapitalizmom (Castells, 2000, 53). Za učinkovitost rekonstrukcije bili su ključni tehnološka inovacija i organizacijska promjena te usmjeravanje na fleksibilnost i prilagodljivost. Informacionalizam je zaslužan za širenje i pomlađivanje kapitalizma. Kapitalistička rekonstrukcija se različito manifestirala kroz društva i kulture u svijetu. Zbog sve globaliziranije ekonomije, autonomne monetarne politike nisu bile moguće pa se rekonstrukcija odvijala na globalnoj razini. Zbog toga su informacijska društva danas kapitalistička iako su kulturno i institucionalno različita (Castells, 2000, 54-56).

1970-tih u SAD-u uspostavila se nova paradigma temeljena na informacijskoj tehnologiji koju su kasnije prihvatile i druge države, kulture i organizacije te se dogodila eksplozija sve brže tehnološke inovacije. Internet je nastao unutar programa Agencije naprednih istraživačkih projekata američkog ministarstva obrane (DARPA). Sastoji se od tisuću autonomnih računalnih mreža i ne može se kontrolirati samo iz jednog centra. Amerikanci su ga osmislili kako bi spriječili sovjetsko uništavanje američkih komunikacija u slučaju nuklearnog rata. ARPANET je uspostavilo Ministarstvo obrane SAD-a i postalo je temeljem globalne komunikacijske mreže tisuća računalnih mreža. Tu mrežu koriste pojedinci i skupine širom svijeta u razne svrhe (Castells, 2000, 41-42).

Internet danas poznajemo kao globalnu mrežu koja povezuje svijet bez obzira na državne granice i geografske prepreke. Iz nekog mjesta može doseći neko drugo mjesto ako su oba mjesta umrežena. Umrežavanjem gube status geografske nepristupačnosti (Roulet prema Bošnjak, 1998, 62). Tu možemo govoriti o delokalizaciji kao o obilježju postmoderne komunikacije. Takav oblik komunikacije donio je promjene poimanja prostora. Pojmovi poput zajednice i okupljanja dobivaju nova značenja. Čovjek više ne mora ići u grad, na plažu, na tržnicu kako bi obavio neku radnju u svom karakterističnom stilu odijevanja koje mu pridaje neko značenje. Internetski prostor je mjesto za sebe ali i aglomeracija mjesta koja postaju njegov sadržaj. Kao elektronska agora (Mitchell prema Bošnjak, 1998, 62). Suvremeni gradovi se mijenjaju i mijenjat će se uslijed razvoja telekomunikacije i informacijskih sustava. Svakodnevne aktivnosti poput odlaska u trgovinu obavljaju se preko internet kupovine, ili odlaska na posao kojeg sve više ljudi obavlja kod kuće preko računala. Rad, zabava, komunikacija, kupovina, usluge javnih službi, itd. mogu se obavljati preko interneta. (Castells, 2000, 420). Obujam aktivnosti koje zamjenjuju fizički kontakt s online verzijom je potencijalno ograničen samo trenutnim granicama tehnološkog razvoja.

Društvene prakse su neodvojive od prostora i vremena. Prostor je materijalna podrška društvenim praksama i uvijek nose simboličko značenje. Prostor ima smisao u odnosu s društvom (Castells, 2000, 437). Castells navodi kako je internet transformirao prostor i vrijeme pri čemu su prostori tokovi, a vrijeme više nije važno. Na internetu mjesta više nisu kulturalno, povijesno i geografski ograničena, a vrijeme se briše i sadašnjost, prošlost i budućnost dolaze u međusoban kontakt (Castells prema Perković i Šarić, 2020, 635). Temeljni princip na kojem je internet organiziran i konstruiran je decentraliziranost. Bez hijerarhije, vlasnika ili centra iz kojeg se kontrolira (Škerlep prema Bošnjak, 1998, 67). Fizički prostor, ili njegov nedostatak i decentraliziranost bit će važni za kasniju usporedbu nadzora preko interneta i nadzora unutar panoptikuma.

Internet nudi brojne virtualne stvarnosti koje su simulirane i funkcioniraju na principu algoritma. Čovjek može vidjeti brojna mjesta u različito vrijeme; pri kupnji proizvoda ili nekretnina ili pri obilasku muzeja. No, to je simulirana stvarnost. Slike i videi koje predočavaju kako bi stvarna stvar ili mjesto izgledali da smo fizički pokraj njega. Ono se ne mijenja ukoliko se namjerno ne promijeni. Sve kretnje unutar programiranih prostora su dopuštene i sve je oblikovano. Ovakvi prostori mogu primiti više ljudi koji se neće nikada susresti, a dobit će identičnu ponudu koju će percipirati i iskusiti (Poster prema Bošnjak, 1998, 67). Dodavanjem videa i zvuka tekstualnim zapisima, varijacije i manipuliranje efektima doveli su do stvaranja nebrojenih simulacija (Tomašković prema Bošnjak, 1998, 68-69). Najbolji primjer toga je e-mail. E-mail je oblik internet komunikacije koji je najčešće tekstualan i uključuje međusobne poruke između individualnih korisnika. Moderniji oblik e-maila također pruža mogućnost slanja poruke za više korisnika odjednom (Pearson, 2009, 143). E-mail adresa je simulakrum za kojeg nije važno fizičko mjesto ili lokacija kako bi poruka bila poslana. Poslana poruka ne može se niti uzeti u ruku ili biti stavljena u kuvertu. Poruka ne postoji van elektroničke pošte. Stići će od elektroničke adrese pošiljatelje na elektroničku adresu primatelja u svega nekoliko sekundi. (Mitchell prema Bošnjak, 1998, 68).

Provedena Eurostat istraživanja o digitalnim navikama (2017) pokazuju da 72% internet korisnika u dobi 16-72 koriste internet svakodnevno (Lah, 2022, 23). 2007.-2013. pristup internetu u kućanstvima unutar EU-28 povećao se s 55% na 79% prema statističkim podacima Eurostata (Tomić, 2016, 18). Od travnja 2023. broj internet korisnika je 5.18 milijardi što je 64,6% od sveukupne svjetske populacije (*Vidi Tablicu 1*). Mladi u Europi između 15-24 god. su dobna skupina koja se najviše koristi internetom (98%) (prema Statista). Prema Ipsosovu istraživanju o

medijskim navikama iz 2019. korisnici interneta najviše koriste internet za komunikaciju, društvene mreže, informiranje i gledanje video sadržaja (Lah, 2022, 5). Adolescencija je i vrijeme života kada ovisnost o internetu značajno raste i varira 4%-18%, (Kussi i sur. prema Mavar, 2022, 116). U Hrvatskoj ta se brojka kreće od 0,2% do 10,9% (Mavar, 2022, 117). U istraživanjima na srednjoškolicima dobi 15-20 god. u Hrvatskoj njih 3,4% prijavilo je da imaju visoku razinu ovisnosti o internetu, dok je njih 35,3% navelo da imaju neke od znakova ovisnosti. Kod dječaka su glavni čimbenici za ovisnost društveni problemi, a djevojčicama manjak kontrole i zanemarivanje rada. Zbog toga bi prevencija trebala biti usmjerena na emocionalnu i socijalnu kompetenciju i na učenje o odgovornom korištenju interneta (Černja, Vejmelka i Rajter prema Mavar, 2022, 118).

2.1. Uloga i utjecaj medija

Današnje medije uzimamo zdravo za gotovo. Oni nas okružuju i dio su naših života. Ne biti primatelj medijskih informacija znači biti udaljen od društva. Mediji su sveprisutni, a rijetko se zaustavimo i razmišljamo o njima. Pametni telefoni, tableti, računala, TV, igraće konzole, novine, knjige, itd. su primjeri medija koje konzumiramo i koje cirkuliramo internetom (David Croteau i William Hoynes, 2019, 2-3).

Okruženost digitalnim medijima je integrirana u društveno tkivo današnjice i mijenja društvenu dinamiku. Mediji su toliko integrirani u društvo i živote pojedinaca da postaje teško odrediti granicu između aktivnosti na internetu i u fizičkoj stvarnosti (Paska prema Lah, 2022, 22). Integracija i otuđenost su prisutni u istom trenutku (Turkle prema Lah, 2022, 23). Ovom fenomenu integracije u digitalne medije je još prisutnija kada se prisjetimo da tu umreženost nosimo sa sobom preko pametnih mobitela (Lah, 2022, 23).

Uloga medija je informiranje ljudi o događajima i društvu te pomoć u interpretaciji plasiranog sadržaja. Također plasiraju i zabavu što pruža ljudima diverziju od briga, a nekada i poruke važne za društvo i pojedince. Utvrđuju zajedničke vrijednosti i podržavaju dominantnu kulturu (McQuail prema Lah, 2022, 5-6). Medijske poruke imaju posljedice. Ono što je svojstveno svim medijima je poruka. Sadržaj svakog medija je drugi medij. Primjerice, sadržaj teksta su napisane riječi (McLuhan, 2008, 13). To je posebice postalo bitno u eri interneta kada imamo priliku vidjeti internetsku medijsku dominaciju koja zamjenjuje korištenje svih ostalih medija – od novina i knjiga do radija i TV-a.

2.1.1. Masovni mediji

Masovni mediji se razlikuju od običnih medija po tome što jedan pošiljatelj šalje poruku putem medija ali primatelj nije samo jedan već puno više primatelja iste poruke (David Croteau i William Hoynes, 2019, 8).

Masovni mediji su institucije čija je uloga zabaviti, informirati i educirati široki spektar građanstva. Informacije i poruke koje se šalju su iz zakonski reguliranih izvora. Kako su to institucije, podložne su državnom nadzoru u provjerama. Primjeri masovnih medija su novine, radio i televizija (Zgrabljic Rotar, 2020, 36). U usporedbi s tradicionalnim masovnim medijima, novi mediji su fleksibilni, interaktivni i slabo regulirani. Kritičari kritiziraju internet smatrajući da je samo još jedan izvor za promidžbu reklama (McQuail prema Zgrabljic Rotar, 2020, 36-37). Veliki medijski konglomerati mogu iskoristiti svoj financijski kapacitet u oblikovanju medijskog diskursa i u utjecaju na javnu politiku (David Croteau i William Hoynes, 2019, 89).

Novi pojam multimediji, je sustav elektroničke komunikacije koji je proširen kroz cijeli život osobe. Tako multimediji predstavljaju izvor velike moći, zarade i postaju simbolom hipermodernosti (Castells, 2000, 392). Nastankom multimedija i sredstava za komunikaciju, povećanjem broja elektroničkih uređaja u kući za zabavu i ugodniji život, stvoren je novi životni stil usredotočen na dom i individualizam (Castells, 2000, 396). Čak se i obiteljska skrb o djeci promijenila te je moguća i na daljinu (Castells, 2000, 397).

Medijska industrija je došla pod vlasništvo malog broja vlasnika. Pod koncentracijom vlasništva stvoreni su veliki medijski konglomerati. Oni podrazumijevaju vlasništvo nad više oblika medija i nove strategije sadržaja i distribucije koji povećavaju sinergiju unutar iste multimedijske kompanije. Rezultat toga je osiromašavanje sadržaja bez obzira što ga je brojčano više. Isto i slično strukturirani zabavni sadržaj se prilagođava protoku kroz različite medije te dolazi do komercijalizacije i osiromašenja sadržaja (Jenkins prema Zgrabljic Rotar, 2020, 40-41). Onaj tko kontrolira medije, utječe na ljude koji ih konzumiraju. Multimedijski konglomerati produciraju i distribuiraju medije u više oblika (novine, filmovi, televizija, radio, itd.). Koncentracija većine medija je u vlasništvu malog broja tih konglomerata (David Croteau i William Hoynes, 2019, 67).

Publika se promijenila pod utjecajem digitaliziranih medija. Više nije pasivna, a ni aktivna, već možemo govoriti o interaktivnoj publici koja sudjeluje u javnoj komunikaciji. Publika aktivno dijeli sadržaj preko osobnih profila preko društvenih profila i u interakciji je s ostalim sadržajem

na platformi kojeg dijeli ostatak publike (Delfanti i Arvidsson prema Zgrabljic Rotar, 2020, 29). Mediji i njihova publika su diverzificirani. S najnovijim primjerima društvenih mreža, publika sama sebi otkriva željeni sadržaj na temelju algoritma. Mediji su globalno povezani u svjetski sustav mreže, no proizvode koje proizvode globalno, distribuiraju lokalno. Iz takvih sadržaja pojedinci stvaraju različite slike svijeta (Castells, 2000, 370).

U eri društvenih medija profesija novinara se demokratizira. Svatko može prenositi vijesti bez da je profesionalni novinar preko društvenih platformi. To tradicionalnu proizvodnju vijesti stavlja u ugrožen položaj (Deuze prema Zgrabljic Rotar, 2020, 24). Prema nekima, probijanje „novinara amatera“ šteti istinitosti, točnosti i pouzdanosti informacija koje nam pružaju (Keen prema Zgrabljic Rotar, 2020, 24). Taj novi model prenošenja vijesti stavlja naglasak na tehnološke vještine i produkciju umjesto na istraživanje i sadržaj što pridonosi padu kvalitete i kredibiliteta profesije (Mantymaki prema Zgrabljic Rotar, 2020, 24-25). Izdavači objavljuju novine s malim podešenjima kako bi dobili više interakcija s njihovim objavama na društvenim mrežama. Presentacija novinarstva se onda mijenja (Ben i Owen prema David Croteau i William Hoynes, 2019, 81). Rezultat toga je da se sve više vijesti objavljuje na društvenim mrežama. Objavljiivači tih vijesti se natječu za klikove i preglede (Trilling, Tolochko, i Burscher prema David Croteau i William Hoynes, 2019, 81).

Višefunkcionalna priroda suvremenih mobilnih uređaja koji imaju pristup Wi-fiju, njihova dostupnost, lakoća korištenja i malena veličina, dali su im prednost pred stolnim računalima. Mobilni uređaji su u više elemenata postala mala džepna računala (Pearson, 2009, 150). U mnogočemu su zamijenili ostale oblike tehnologije poput računala, telefona, televizije. Osim toga aplikacije kojima preko njega možemo pristupiti učinile su satove, kalendar, budilice, papir i olovku, pismo, gotovinu tehničkim viškovima. Pitanje je što bi još mogli zamijeniti u daljnjem napretku. Komunikacija licem u lice se već na razne načine prebacuje na poruke, mobilne pozive i video pozive. Krajnji dio bi bila zamjena onog što je trenutno nezamjenjivo - bliske ljudske veze. 2015. Pew istraživanje je pokazalo da 3/4 tinejdžera (73%) u SAD-u, 13 do 17 godina, ima pristup pametnom mobitelu. Istraživanje je također pokazalo da ih 87% ima pristup računalu ili laptopu (Pew Istraživački centar prema David Croteau i William Hoynes, 2019, 5). 2018. taj postotak je narastao na 89% (prema Common Sense Media). U prosjeku Amerikanac potroši 7 sati dnevno konzumirajući televizijski sadržaj (Nielsen prema David Croteau i William Hoynes, 2019, 5). Sukladno tomu može se naslutiti da su mediji institucija koja najviše utječe na suvremeno društvo.

Više od starijih institucija poput škole, religije pa možda i obitelji (David Croteau i William Hoynes, 2019, 5).

Mase ili gomile su povodljive. Sklone su impulzivnosti, promjenjivosti, jakim emocijama i manipulaciji. Koliko su poslušne toliko su i pobunjenički nastrojene. Te dvije dihotomne karakteristike poslušnosti i pobunjenosti su intelektualci pripisivali masama kada su kritizirali utjecaj masovnih medija na njih. Neki su govorili o poslušnim masama koje je lako kontrolirati uz masovne medije jer postaju pasivni, lako manipulirani i automatiziranih života, dok su drugi o utjecaju na mase govorili u smislu pobuđivanja iracionalnosti, emotivnih impulsa i masovnog ludila (Rossi Monti, 2018, 126). Stvaranjem internet zajednica sve se više segmentiraju dijelovi društva čak i unutar istih kultura. Različite grupe slijede različite poruke s obzirom na njihov interes i korištenje medija. Povećava se i društvena stratifikacija korisnika. Pristup multimedijima može dovesti do razlika u obrazovanju. Neki imaju veći pristup informacijama i znanjima o korištenju i primjeni poruka od drugih. Tako dolazimo do dvije vrste korisnika multimedije: „oni koji upravljaju i oni kojima se upravlja“. Oni koji upravljaju mogu birati krugove komunikacije, a oni kojima se upravlja ograničeni su na za njih prethodno odabran krug komunikacije (Castells, 2000, 398). Perspektive o utjecaju interneta na društvo poput homogenizacije društava i kultura i perspektive stvaranja kaosa i sve veće razjedinjenosti su pesimistični pogledi na masovne medije koji nisu novi i već su viđeni u prijašnjim stoljećima. Ponekad se i spajaju. Takva deterministička i ideološka predviđanja su jednostavna za ovako složen scenarij (Rossi Monti, 2018, 127).

Masovni mediji nam prezentiraju verziju stvarnosti koja nije nužno u potpunosti istinita. Masovnim odašiljanjem poruke svi korisnici primaju istu poruku zbog čega nije čudno kad bi stvarnost razumjeli na isti način, kakva je prikazana u samo jednom kontekstu i s jednim narativom. Iako stvarnost postoji, moramo oblikovati značenje te stvarnosti prema našem osobnom kritičkom razmišljanju. Tako mediji mogu utjecati na nas ali i mi moramo interpretirati i razumjeti sadržaj koji na nas utječe pa će interpretacije biti drukčije (David Croteau i William Hoynes, 2019, 17).

Problem novih medija nije u istom razumijevanju nametnute poruke već u prevelikoj različitosti poruka. Novi mediji više nisu masovni i nova publika više nije homogena. Izbirljiva publika gravitira različitim porukama i izvorima te se na taj način segmentira (Sabbah prema Castells, 2000, 368). Tako publika sve više postaje segmentirana u svojim zanimanjima, ukusima, vjеровanjima, stajalištima, ideologijama, itd. (Youichi prema Castells, 2000, 368). Stvarnosti i

epistemologije postaju različite. Što smo više odvojeni u svojim svjetovima, teže nam je razumjeti drukčije poglede na stvarnost. Upravo glavnim predstavnik takve vrste medija je internet. Internet je postao glavni prijenosnik informacija, zabave, oglasa i prodaje te je preuzeo ostale medije. Razlog tomu je multimedijски sadržaj koji je dostupan na internetu. Od *streaming* usluga i radija do online novina i knjiga (Giddens prema Lah, 2022, 3).

Temelj masovnih medija nije komunikacija u svom pravom značenju jer komunikacija zahtjeva govor i odgovor. Za razliku od ljevičara koji smatraju da bi masovne medije trebalo ideološki mijenjati, Baudrillard smatra da to nije moguće zbog samog načina na koji mediji funkcioniraju. U temelju masovnih medija je utkan princip nekomunikacije. Ljudima se govori ali nema i pravog dijaloga s njima. Mediji tada imaju monopol na govor dok su slušatelji u nemogućnosti odgovoriti. Na taj način vlast ne mora niti kontrolirati medije jer sama prisutnost televizije omogućava samo jednosmjernu komunikaciju. Gledatelji i slušatelji ne mogu ili mogu vrlo malo djelovati i po tom principu funkcionira cijeli sistem moći i nadzora (Baudrillard prema Basrak, 2019, 58).

Mediji zato simuliraju odgovor u obliku feedbacka. Bio feedback simuliran ili istinit (ankete, pisma i slično), nije ni važno, jer uvijek će mediji strukturirani na ovakav način imati kontrolu nad komunikacijom. Moguća je samo simulirani i simbolični dijalog s nekim pojedincima ili publikom u eteru. Mediji ne raspolažu u potpunosti sa svim informacijama i ne možemo biti potpuno sigurni u njihov kredibilitet s obzirom na financiranje. Neke vijesti su namjerno senzacionalističke i s toga privlače gledatelje i stvaraju paniku. U suvremenom svijetu Zapada više nema velikih javnih smaknuća. Mediji preuzimaju ulogu informiranja javnosti o zločinima (Foucault, 1994, 69). Primjerice vijest o terorizmu je moguće prenijeti na način da se digne hajka oko toga i proglasi krizno stanje iako analize pokazuju da šanse za novi napad nisu ništa veće od prije tog jednog napada. Prezentirana istina zato postaje sumnjiva. Baudrillard smatra kako rušenje koda koji upravlja komunikacijom medija i postepena revolucija nisu dovoljni jer kod će ostati isti i neće doći do promjene. On smatra da je potrebno svrgnuti samu formu jednostrane komunikacije medija (Baudrillard prema Basrak, 2019, 58-59).

2.2. Uloga i utjecaj društvenih mreža u suvremenom društvu

Društvene mreže i društveni mediji se kolokvijalno često koriste kao sinonimi, no također predstavljaju i dva različita pojma. Društvene mreže predstavljaju komunikaciju i interakciju ljudi

preko neke od internetskih društvenih platformi (WhatsApp, Twitter, Instagram, Facebook, itd.), dok društveni mediji podrazumijevaju internetske platforme koje omogućuju virtualne međuodnose sa svim svojim značajkama i svojstvima (Perkov i Šarić, 2020, 629). Sada se možemo potpunije izraziti, no naši identiteti su sada isprepleteni s našim online životom (Krotski prema Lah, 2022). Društvene platforme poput YouTubea i TikToka omogućuju gledanje i dijeljenje videa te su vrlo dostupni i laki za korištenje. Interaktivnost i dostupnost, uz vrlo ovisnički utjecaj na korisnike, omogućio je tim i sličnim društvenim mrežama vrlo veliku raširenost i velik broj korisnika (Lah, 2022, 5).

Ljudi su društvena bića pa nije ni čudo što su ubrzo društvene mreže postale tako rašireni komunikacijski fenomen. Društvene mreže se koriste kako bi se zblížili, komunicirali na udaljenosti, povezivali s novim ljudima, ostali upućeni u živote drugih (Boyd, Ellison prema Lah, 2022, 8). Tendencija društvenih mreža je da su njihovi korisnici najčešće u potrazi za zajednicama koje dijele njihova mišljenja i vrijednosne sustave (Escartin prema Lah, 2022, 8). Društvene mreže su se pojavljivale i nestajale počevši od SixDegrees.com i Friendster-a do Instagram-a i TikTok-a (Grabavac, Grabavac prema Lah, 2022, 9).

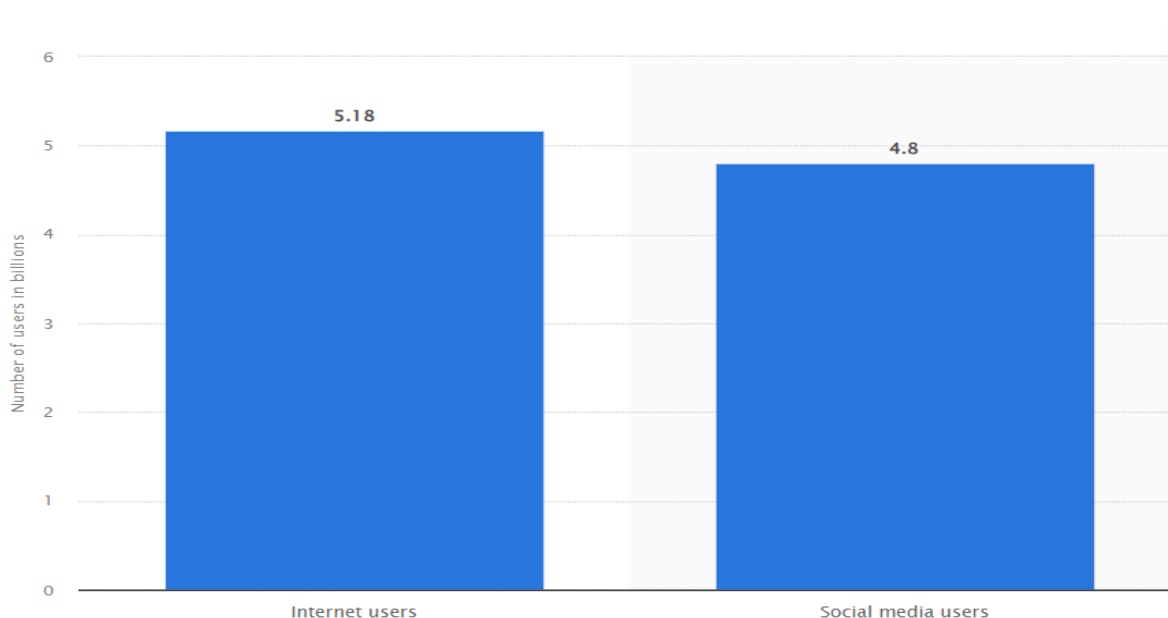
Usponom Web-a 2.0 počele su se koristiti internet usluge, alati i aplikacije vezane za interaktivnost, informacije, razmjenu podataka, socijalizaciju i korisnički generirani sadržaj. Web 2.0 je posebno oblikovan za konzumaciju korisnika od strane korisnika. Platforme poput YouTubea pružaju zajednicu stvarateljima sadržaja i onima koji konzumiraju taj sadržaj. Stvara se osjećaj vlasništva koji dolazi u pitanje kada platforma počne postavljati nova pravila i zabrane. Platforma poput Facebooka pruža nam primjer platforme s kojom su se korisnici identificirali da bi Facebook, uvođenjem reklama i komercijalnog materijala, počeo prodavati osobne podatke trećim partijama (Pearson, 2009, 135-136).

Multimedijski portali poput YouTubea su jedan od najvažnijih elemenata Web 2.0 interneta. Korisnici mogu producirati sadržaj i konzumirati ostali sadržaj kojeg su drugi korisnici producirali. YouTube sadržaj se može objaviti i na drugim platformama. Glavna značajka platformi poput YouTubea je ta da korisnici, a ne YouTube, generiraju sadržaj (Pearson, 2009, 145). Bivši izvršni predsjednik Google-a Eric Schmidt i direktor odjela za nove ideje Jared Cohen procijenili su da bi za digitalno memoriranje sveukupne ljudske kulture i povijesti do 2003. bilo potrebno pet milijardi gigabajta memorijskog prostora. Kasnije, ta se brojka u 2010. prešla svaka dva dana. 2012. sadržaj na YouTubeu se udvostručio s obzirom na 2010. 2018. se na YouTube

svake minute stavljalo 400 sati sadržaja, odnosno 500 tisuća sati u jednom danu (Zgrabljic Rotar, 2020, 27). Trenutno najpopularnije društvene platforme su Facebook, YouTube i WhatsApp (Kemp prema Perkov i Šarić, 2020, 630).

Ono što je bitno napomenuti o korištenju društvenih mreža je da je njihovo korištenje jednostavno za naučiti i svima je dostupno. Korisnici ne moraju imati široko tehnološko znanje kako bi bili vješti u korištenju društvenih platformi. Njihova jednostavnost i medijski marketing doveo ih je u centralni položaj društvenog umreženog života (Pearson, 2009, 149).

Od 5.18 milijardi internet korisnika, njih 4.8 milijardi (59.9% svjetske populacije) koriste se društvenim mrežama, prema statističkim podacima Statista iz travnja 2023 (*Vidi Tablicu 1*). U Hrvatskoj 80% ukupnog stanovništva je u siječnju 2021. koristilo internet, a od toga 68,4% je koristilo društvene mreže prema DataReportal iz 2021. (Mavar, 2022, 115). Globalno, otprilike 6 od 10 ljudi koristi se društvenim mrežama (prema Statista). Prema istraživanju Levak i Šelmić iz 2018. preko 94% ispitanika koristi pametne telefone. Od aplikacija za razmjenu sadržaja najviše se koriste Instagram (90%) i Facebook (60%). Aplikacije za poruke koje se najviše koriste su Messenger (preko 90%) i WhatsApp (80%) (Leavk i Šelmić prema Lah, 2022, 22). Procijenjeno je kako preko 80% adolescenata koristi tablet ili pametni mobitel (Fox i Duggan prema Mavar, 2022, 116). Velika većina mladih i adolescenata je od samog rođenja okružena takvom tehnologijom i dolazi im u ruke u sve ranijoj dobi pa se često i nazivaju „digitalnim urođenicima“ (Smyth, Curran i McKelvey prema Mavar, 2022, 116).

Tablica 1: <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>

2.2.1. Samopredstavljanje na društvenim mrežama

U sociologiji osim panoptikuma postoji i termin sinoptikuma kojeg je osmislio Thomas Mathiesen. Predstavlja nadzor mnogih nad nekolicinom u kontrastu s panoptikumom koji predstavlja nadzor nekolicine nad više ljudi. Upravo društvene mreže, osim kao dio panoptikuma, mogu biti primjer i sinoptikuma preko kojih ljudi objavljuju osobne sadržaje koje često mogu vidjeti i analizirati svi oni koji imaju pristup društvenoj mreži. Oni s najviše pratitelja i pregleda bit će pod najvećim nadzorom. Korisnici društvenih mreža se samopredstavljaju objavljivanjem sadržaja na društvenim mrežama. Samopredstavljanju na društvenim mrežama možemo pristupiti iz konteksta dramaturškog pristupa Ervinga Goffmana. Samopredstavljanje podrazumijeva nesvjesno ili svjesno vlastito ponašanje subjekta kojim sebe samog želi predstaviti drugim ljudima (Goffman prema Perkov i Šarić, 2020, 630). Proces dramaturškog pristupa je objašnjen u goffmanovoj knjizi *The Presentation of Self in Everyday Life* kao pristup društvenom životu analogan kazališnoj predstavi prema čemu subjekt, odnosno akter glumac, predstavlja svoju ulogu u određenim predstavama, odnosno društvenim situacijama. Ono što je idealizirano je u prednjem planu, a ono što je u pozadini jer je kontekstualno neprimjereno, je u stražnjem planu (Goffman prema Perkov i Šarić, 2020, 630-631).

U kontrastu s tom teorijom, prema istraživanju koje su proveli Liam Bullingham i Ana C. Vasconcelos, korištenjem intervjua, otkrili su da bez obzira što korisnici mogu izgraditi vlastiti sadržaj i identitet koji ne mora biti vjerodostojan, korisnici odabiru predstavljanje istog identiteta i uloga kakve bi predstavili u interakcijama licem u lice što sugerira da im se uglavnom preklapaju virtualni i stvarni identiteti, uz naglašavanje i potiskivanje nekih osobnih karakteristika (Bullingham i Vasconcelos prema Perkov i Šarić, 2020, 632).

Bernie Hogan dodaje nadogradnju na goffmanovu teoriju primjenjujući njegove teorije dramaturškog pristupa i upravljanja impresijama na društvene mreže. Predstavio je koncept izložbene stranice na kojoj se nalaze svi podaci koje ljudi žele predstaviti o sebi i koji se pohranjuju u bazu podataka. Jedan od primjera izložbene stranice je Facebook. Na temelju pohranjenih podataka, algoritam izložbene stranice ponudi podatke s obzirom na pojam ili osobu upisanu u tražilicu. Ako se pretražuje osoba, algoritam će nas odvesti na izložbenu stranicu osobe čije ime smo pretraživali. Na jednom mjestu (internet stranici) može se vidjeti sav sadržaj i nastup koji su u prednjem planu i kojima akter želi ostaviti impresije na svima koji dođu na njegovu izložbenu stranicu bez konteksta određene situacije i nastupa licem u lice (Hogan prema Perkov i Šarić, 2020,

630-631). Pozitivna značajka izložbenih stranica za predstavljanje je period oblikovanja sadržaja na profilu. U interakcijama licem u lice, ponašanje i prezentacija aktera je instantna dok na izložbenim stranicama akteri mogu provesti koliko god vremena žele na uređivanje svojih profila i impresija. Dakako, samopredstavljanje preko društvenih mreža također može ostaviti i negativan učinak na korisnikovo psihičko stanje uslijed svakodnevnog i pretjeranog oblikovanja sadržaja i svjesnog prekrivanja svojih mana i nesavršenosti (Perkov i Šarić, 2020, 637).

2.3. Virtualni identitet

Svaki subjekt je određen svojim okruženjem i intersubjektivnim odnosima te je oblikovan diskursima (Puljić, 2022, 113). Postmoderni subjekt je predstavljen kao otvorena i ravna ploča na koju dolaze raznoliki utjecaji, mišljenja i stavovi (Bošnjak, 1998, 62). O današnjem pojedincu možemo govoriti kao o postmodernom subjektu kojeg napredno industrijsko i multinacionalno društvo, proizvodnjom dobara, sve više oslobađa u potrazi za identitetom (Kalanj prema Bošnjak, 1998, 62). Nove informacijske mreže povezuju svijet iz čega se stvara širok svijet virtualnih zajednica. U informacijskom društvu identitet prevladava kao načelo organizacije. Pod identitetom se smatraju procesi putem kojih pojedinac reorganizira i izgrađuje svoj smisao preko kulturnog atributa ili seta atributa, pri čemu se isključuje iz odnosa prema ostalim širim društvenim strukturama. Društveni odnosi se definiraju u odnosu prema kulturnim vrijednostima koje određuju identitet (Castells, 2000, 57). Suvremeni subjekt je u potrazi za odgovorom na pitanje koje postavlja sam sebi: „Tko sam ja?“. Odgovor na to pitanje traži u medijima. Hebdige govori o suvremenom subjektu koji je potrošač, opkoljen komercijaliziranim komunikacijskim medijima zbog kojih često ima kontradiktorne želje i fantazije (Hebdige prema Bošnjak, 1998, 63). Za razliku od novina, internet kao medij dopušta interaktivnost. Internet ljudima može služiti i kao reflektivni alat njihovih vrijednosti i stavova potpomognut algoritmom. Potrošač preko pregršt internet platformi i stranica može doći do informacija iz više multidimenzionalnih izvora kao što su tekstualni ili audiovizualni (Poster prema Bošnjak, 1998, 69). Vijesti se šire velikom brzinom zbog novih informacijskih tehnologija i posljedice toga na ljude su osjećaj nemoći, gubitka kontrole nad životom, i kriza identiteta (Tomić, 2016, 15).

Raymond Barglow zamjećuje da postoji paradoks prema kojem umreženost povećava društvenu sposobnost za organizaciju i integraciju, dok istodobno dovodi do potkopavanja koncepta nezavisnog subjekta (Barglow prema Castells, 2000, 58).

Suvremena tehnologija je postala neodvojiva od subjekta i identiteta jer su postali dostupni i najnižim društvenim klasama, a njihovo korištenje svakodnevno i višesatno (Roulet, 1998, 64).

2.3.1. Potraga za identitetom kroz virtualnu komunikaciju i eksperimentiranje s identitetom

Interaktivne komunikacijske mreže iz dana u dan rastu i oblikuju život te život oblikuje njih. Kako su društvene promjene dramatične, u tolikoj mjeri su dramatični tehnološki i ekonomski procesi transformacije. U svijetu dramatičnih transformacija i promjena, ljudski identiteti se pokušavaju okupiti oko primarnih identiteta, bili oni religiozni, etnički, teritorijalni ili nacionalni. Potraga za identitetom postaje temeljnim izvorom društvenog smisla (Castells, 2000, 37-39). Ljudima postaje sve važnije oblikovati identitet oko onoga što oni jesu (ili misle da jesu) nego oko onoga što rade (Castells, 2000, 39). U prošlosti identitet nije bio toliko zamršen i nije ga bilo potrebno odabirati ili otkrivati; postolar, stolar, kovač, kralj, kmet, vojnik, ono si što radiš i svi te kao takvog poznaju. Najčešće je mjesto rođenja određivalo kulturu, religiju, vrte mogućih poslova, obujam poznanstava, itd. Danas je mogućnost izbora šira pa je stoga identitet postao prezamršen. Identitet se mora pronaći, smisao se mora pronaći. Ljudi su slobodni ga pronaći i izabrati. Postmoderna kultura i teorija ističu kraj povijesti te odustaju od sposobnosti razumijevanja i pronalaženja ikakvog smisla. Neki postmodernisti prihvaćaju besmisao, nihilizam, cinizam i skepticizam u politici i društvu, no Castells se ne slaže s takvim razmišljanjima i smatra da postoji oslobađajuća moć identiteta (Castells, 2000, 39-40). Tko smo bez identiteta? Možemo li biti išta? Neki ljudi ne traže smisao ili ga ne mogu pronaći. Takvo stanje nerijetko dovodi do samih krajeva ljudske izdržljivosti. Je li slična stvar i s identitetom? Koju novu dimenziju nudi internet? Je li moguće pronaći i stvoriti novi identitet te ga izgraditi iz temelja kao da smo ponovno rođeni? Virtualni identitet je na tragu toga.

Mladi ljudi sve više daju prednost virtualnoj komunikaciji i sve više vremena provode koristeći internet i društvene mreže preko kojih stvaraju profile i takoreći, počinju život ispočetka (Ružić, 2011, 158). Tehnološki napredak učvršćuje otuđujući karakter društva tako što podčinjava čovjeka stvarajući mu potrebe koje želi zadovoljiti. To je jedan lukav način stvaranja ovisnosti o materijalnome nastavlajući reprodukciju potrošačkog društva (Marcuse prema Ružić, 2011, 158-159). Čeznja za ljudskim vezama pokušava se nadomjestiti konzumacijom proizvoda. Proizvodi se kroz reklamiranje vežu za emocije i želje. No usprkos tim pokušajima nadomještanja, ljudske veze se ne mogu nadomjestiti proizvodima (Bauman, 2004, 130). Mi čeznemo za pravim ljudskim

vezama koje su pružale obitelj, prijateljstvo, bratstvo. Pokušavamo ih pronaći umreženim putem kroz online „dejtanje“, slanje poruka bez gledanja osobe u lice, internet zajednice i slično. Mobilni uređaji zamjenjuju zajednicu i intimnost koju ona može pružati (Bauman, 2004, 129). Internet je time ubrzo postao nužan aspekt života.

Pojavom osobnih računala i pristupa internetu, počelo se eksperimentirati s internetom u svrhu zabave. Internet kao multikomunikacijsko sredstvo pruža više oblika zabave kao što su multimedija, tekstualne internet stranice, igranje videoigara i društvene stranice (Pearson, 2009, 133). Razvojem društvenih medija dio društvenog života premjestio se na društvene mreže. Na društvenim mrežama stvaraju svoje profile kojima se predstavljaju svoj virtualni identitet (Perkov i Šarić, 2020, 627). Mladi koriste i internet kako bi eksperimentirali s identitetom. Četvrtina adolescenata koja koristi chat ili mail se lažno predstavlja (Lenhart prema Ružić, 2011, 159). Mladi imaju internet prijatelje, no te prijateljske veze su rijetko jake i ograničene su i zamaskirane lažnim profilima (Ružić, 2011, 159). Tu govorimo o virtualnom identitetu koji može imati sam svoj status odvojen od stvarnog psihofizičkog profila koji konstruira svoj internetski doživljaj svojim željama i preferencijama (Bošnjak, 1998, 69). Virtualni doživljaji mogu izbrisati granicu između virtualnog i stvarnog svijeta te stvoriti iluziju da su ti svjetovi i identiteti isti. Virtualni subjektivitet tada dovodi do odbacivanja stvarnog statusa subjekta i stvaranja razlomljenog, decentraliziranog i pluralnog stanja subjekta (Robins prema Bošnjak, 1998, 69-70).

2.4. Kritike negativnog internetskog utjecaja

Društveni fenomeni postaju društveni problemi kada društvene skupine prepoznaju neke neprihvatljive društvene uvjete koje konstruiraju u probleme vrijedne političkog djelovanja kako bi se promijenili ili uklonili (Spector i Kitsuse prema Puljić, 2022, 116).

Baudrillardova kritika suprastrukture medija ne može se primijeniti na internet (Basrak, 2019, 63). Baudrillard nije predvidio internet koji je iznenadio i strukture medijskog nadzora svojom slobodom od kontroliranja. No, internet danas prvenstveno ima ekonomsku funkciju. Geert Lovink smatra da je ekonomska svrha interneta upropastila njegovu slobodu i nevinost. Korisnici više ne mogu u potpunosti svima biti anonimni i slobodni te postaju uvaženi članovi još jedne zajednice gdje predstavljaju sebe i svoje mišljenje i imaju određene zabrane i prava (Lovink prema Basrak, 2019, 60-61). Internet je postao glavno tržište kulture, usluga i potražnje te su se korporacije primjereno prilagodile potrebama internet kupaca (Basrak, 2019, 63).

Oni koji na internet gledaju negativno, gledaju na njega iz nekoliko perspektiva. Jedni ga vide kao sredstvo društvene kontrole i nadzora pred čijom su moći obični korisnici nemoćni. Drugi pretpostavljaju da će doći do degradacije ljudskog uma jer će pri sve učestalijem kontaktu s tehnologijom doći do regresije i asimilacije s tehnologijom. Treći upozoravaju na društvene probleme izolacije i asocijalnosti uslijed kompulzivnog umrežavanja. Predviđaju kako će fizički kontakt i osobna komunikacija zauzeti drugo mjesto pred virtualnom stvarnošću i digitalnom komunikacijom. Četvrti naglašavaju prijetnju sve veće polarizacije. Kako se internet tražilice temelje na algoritmu, ono pruža korisnicima informacije koje oni preferiraju. Zbog toga i zbog ljudske tendencije priklanjanja sebi sličnima, upozorava se na još veću polarizaciju u društvu. Ljudi se ideološki i epistemološki sve više segregiraju i internet kao globalna mreža zapravo postaje sredstvo podjele. Neki pak imaju argument da demokratizacija i dostupnost znanja dovodi do njegovog urušavanja. Internetskom dostupnošću možemo pristupiti mnoštvu informacija, no zbog internetske anarhističke prirode fali autoriteta koje bi ljude usmjerio ka točnim informacijama pa ljudi često nailaze na dezinformacije, laži i neutemeljene pretpostavke koje se podvlače kao istina. Kao još jedan od problema s internetom vidi se u kratkotrajnim ali čestim slučajevima moralne panike koji su najčešće vezani za politiku, seks, nasilje i vrijednosti. Takvi slučajevi se na internetu pojavljuju u obliku cyberbullyinga, seksualnih predatora, ekstremističke regrutacije i radikalizacije, pristupa pornografiji i nasilnom sadržaju, itd. Oko takvih tema se podiže moralna panika koja ne mora biti proporcionalna stvarnoj situaciji ili uopće reflektirati stvarne događaje. Kao posljednju perspektivu negativnog pogleda na korištenje interneta možemo navesti i već spomenuto širenje neistina i laži. Hiperumreženi svijet popraćen je širenjem dezinformacija, lažnih narativa, propagande i teorija zavjera. Dostupnost svakojakih informacija korisniku, njegovo iskustvo s internetom stavlja u položaj gdje ponekad ne može intuitivno razlučiti istinu od laži i fikcije što dovodi do stvaranja histerije i užarenih reakcija (Rossi Monti, 2018, 117-120).

Ovisnosti poput kockanja, igranja igara, seksualnih usluga i pornografije, shoppinga, itd. ne moraju nužno biti online, no internet služi samo kao još jedan medij preko kojeg ovisnici na jednostavan način mogu zadovoljiti svoju ovisnost. Brzina i lakoća dostupnosti preko interneta, čini ovisnosti prevelentnijima i raširenijima. Dodajući tome anonimnost i manjak stigmatizacije preko interneta, internet predstavlja još veću opasnost za ovisnike (Mavar, 2022, 110). Ovisnost o internetu i ovisnost o tehnologiji se razlikuju. Za ovisnost o internetu nije potrebna samo

tehnologija poput mobitela ili računala već i pristup internetu. Za ovisnost o internetu još uvijek ne postoje nužni kriteriji za dijagnostiku (Ioannidis i sur. prema Mavar, 2022, 109).

Kritičari vide internet kao plodno tlo za cyber-kriminal zbog njegove decentralizirane prirode. Kako djeca od sve ranije dobi postaju korisnici interneta, također postaju i najlakša meta cyber-kriminalaca. Oblici cyber-kriminala zbog kojeg su djeca na internetu najviše ugroženi su: pornografija, trgovanje djecom i prodaja organa (Ružić, 2011, 156-157).

Uspoređujući kritike interneta s kritikama radija, kao jednog od kritičara možemo navesti Georges Duhamela. Duhamel je 30-tih godina prošlog stoljeća kritizirao radio i njegov utjecaj na društvo. Kritizirao je utjecaj radija na ljudski um, površnost znanja koja nudi, ne pridonosjenje kulturi, narušavanje tišine, ugrožavanje tiska i izoliranost koju stvara. Danas na radio gledamo kao bezazlen medij. Slične se kritike također upućuju internetu. Za radio, kao i za internet, se negativno karakteriziralo kao sredstvo koje dovodi do manipulacije i dominacije masama. Mase će uslijed korištenja tih sredstava „otupiti“ pred količinom i nepotrebnim informacijama, te će ih učiniti pasivnima i poslušnima uz regresiju naših intelektualnih sposobnosti (Rossi Monti, 2018, 121-122). Stavimo li Duhamela i njegove kritike radija u kontekst možemo shvatiti zašto je imao takvu perspektivu. Nakon Prvog svjetskog rata i ekonomske depresije koja je zahvatila svijet mnogi intelektualci našli su se u pesimizmu pogleda na društvo. Predviđali su skori kraj i propadanje društva. Sve brža inovacija ih je navela na predviđanje skorog apokaliptičnog pada i kritiziranja moderniteta. Radikalne preobrazbe koje su nastupile sve većim tehnološkim razvojem dovele su pojedine intelektualce na razmišljanje o posljedicama na društvo još od Druge industrijske revolucije (Rossi Monti, 2018, 122). Taj pesimistički pogled na društvo osjetan je i danas uslijed financijskih kriza, inflacije, ratova, klimatskih promjena, itd.

Razvoj informacijske tehnologije je dobar za korporacije jer im služe kao sredstvo kontrole masa. Ljudi su sve više ovisni o tehnologiji i svim sferama njihovih života (u radu, raznodni, međuljudskim odnosima, itd.) (Tomić, 2016, 16). Cyber-kultura navodi ljude na praćenje internet trendova. Nitko ne želi zaostajati za trendovima u eri sve bržih promjena (Tomić, 2016, 17). Prevladavajući trend kod svih urbanih društava je taj da nakon rada najčešća aktivnost je konzumacija medija. Prosječni Amerikanac je također izložen broju od 1600 reklama u danu (Draper prema Castells, 2000, 362). Usprkos tako velikom broju reklama kojima je ljudski mozak izložen, neki psihološki eksperimenti su pokazali da iako televizija prikazuje 3600 slika u minuti i od milijuna poslanih podražaja, mozak odgovara samo na jedan (Neuman prema Castells, 2000,

364). Dakle usprkos tome što neki intelektualci često vide ljude kao pasivne promatrače podložne manipulaciji, postoji određen nivo autonomije ljudskog uma (Castells, 2000, 364). Što ne znači da su mediji nezavisni i neutralni. Dapače, imaju izravne i podsvjesne poruke koje pokušavaju prenijeti ljudima. Miješa se propaganda i obrazovanje, informiranje i zabava. Sadržaj kojeg mediji pružaju je kao sirovi materijal kojeg mozak koristi. Mediji izražavaju kulturu, a kultura djeluje preko materijala kojeg mediji pružaju (Castells, 2000, 365). Kritičari medijskog prostora poput Noama Chomskyja vrlo su kritični prema medijskim korporacijama koji kontroliraju protok informacija i koje se informacije nude javnosti. Na medije gledaju kao na propagandne aparate koji održavaju vladajuće grupe i njihovu kontrolu nad masama (Chomsky prema Lah, 2022, 6). U teoriji, svakodnevni razvoj novih internet platformi i njihova važnost za društvo rodile su novi termin – kapitalizam platformi, gdje se proizvodnja odvija kroz umreženost i suradnju pojedinaca preko platformi. Koristi se i pojam komunikacijski kapitalizam koji nalaže da je od sadržaja važnije njegovo cirkuliranje te da su komunikacijske aktivnosti bazirane na emocijama najvažniji proizvod (Dean/Delfanti i Arvidsson prema Zgrabljić Rotar, 2020, 42).

Neki misle da je lakše komunicirati s ljudima koje ne poznajemo. Drugi dodaju da što je tehnički moguće, to je moralno dopušteno. Ta dva zaključka nas dovode do anonimne komunikacije kojoj nije potrebna etičnost i pravila komunikacije kakva bi primjerice bila s komunikacijom lice-u-lice. Anonimnost i anomija se počinju isprepletati. Takva komunikacijska praksa je izmijenila dinamiku i komunikacijske prakse zajednica (Roulet prema Bošnjak, 1998, 64). Računalna komunikacija nužno ne otuđuje pojedinca. Naprotiv, interakcija posredovana računalom može ojačati međuljudske veze (Sindik i Reicher, 2007, 87) Primjerice postoji mogućnost reduciranja stresa u kriznim situacijama putem interneta (Jefferson prema Sindik i Reicher, 2007, 87), postoje i mogućnosti u kompenzaciji poteškoća kod ljudi s posebnim potrebama korištenjem interneta (Weber prema Sindik i Reicher, 2007, 87), te postoje indikatori poboljšanja opće kvalitete života korištenjem interneta (Sirgy, Lee i Bae prema Sindik i Reicher, 2007, 87).

Cyber-bullying je poprimio oblik epidemije zbog kojeg su se morale donjeti mjere na razini EU potpisivanjem ugovora između Europske komisije i 17 društvenih mreža o zaštiti djece od cyber-bullyinga i nasilja na internetu (Ružić, 2011, 159). Društvene platforme poput YouTubea su bile primorene donjeti određene mjere kako bi ograničile postavljanje određenog sadržaja poput onog nasilne prirode. Iako se razne organizacije poput OSCE zalažu za potpunu slobodu na

internetu, cyber-kriminalitet poput prikazivanja nasilnog video sadržaja na YouTubeu bi trebao biti nepristupačan, prvenstveno djeci. Ipak organizacije koje se zalažu za slobodu na internetu smatraju da će se u pokušaju smanjivanja kriminaliteta ograničiti i legalne stranice i sveukupno smanjiti sloboda koju uživaju internet korisnici. Pew Internet i American Life Project proveli su istraživanje koje je pokazalo da 85% roditelja nameće svojoj djeci pravila pri korištenju interneta, 65% ih provjerava što njihova djeca rade na internetu, 53% ih koristi neki tip softvera za filtriranje, a 45% ih koristi neku vrstu softvera za praćenje (Ružić, 2011, 160-161). Nacionalne vlade se trude uvesti digitalno opismenjavanje učenika čime bi im se prenijela humanistička, društvena i tehnološka znanja što bi trebalo pridonijeti sposobnosti analize i interakcije s različitim vrstama i oblicima medijskog sadržaja. Također bi omogućila građanima da i oni sami postanu kreativniji sudionici javne komunikacije (Zgrabljic Rotar, 2020, 25).

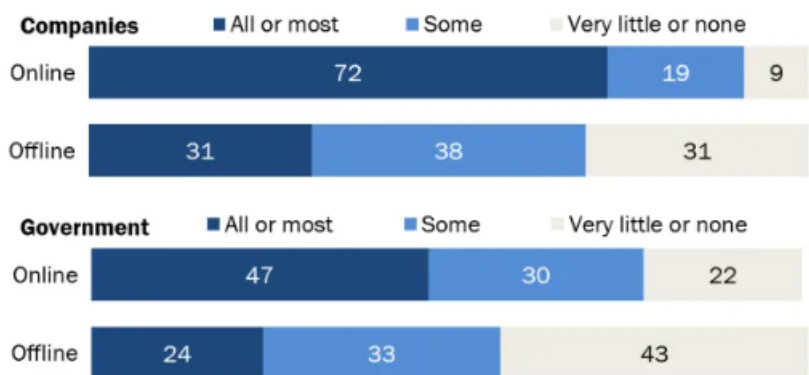
Zanimljiva su razmišljanja javnosti vezana za praćenje *online* aktivnosti američkih građana od strane kompanija i države. Prema Pew Research Center istraživanju iz 2019., 81% Amerikanaca se slaže da korisnici interneta imaju više štete nego koristi od svakodnevnog prikupljanja njihovih osobnih podataka na internetu od strane kompanija te ih je 79% zabrinuto kako se njihovi podaci koriste. Uz to ih 64% misli kako imaju više štete nego koristi od prikupljanja podataka na internetu od strane države. 72% ih misli kako kompanije prate sve ili većinu njihove aktivnosti na mobitelu i na internetu te ih 47% isto misli za državu (*Vidi Tablicu 2*). Vrlo malo ispitanika vjeruje kako znaju što kompanije (6%) i vlada (4%) država s njihovim podacima. Jedno od zanimljivijih podataka iz istraživanja je podijeljeno viđenje dijeljenja podataka u svrhu javnog dobra. Skoro pola američkih ispitanika misli kako je prihvatljivo državno prikupljanje podataka svih Amerikanaca kako bi procijenili rizik od terorističkog napada (Prema Pew Research Center). Većina ljudi je zabrinuta o tome kako se koriste njihovi podaci i u koju svrhu, no podijeljeni su kada se govori o javnom dobru, odnosno nacionalnoj sigurnosti. Tu se može primijetiti i dihotomija individualnosti i kolektiviteta. U razmišljanju o osobnim podacima ljudi razmišljaju o ugroženosti individualnih sloboda, dok kod javnog dobra ljudi se brinu ne samo o svojoj, već i o sigurnosti društva.

Postoje negativne i pozitivne posljedice korištenja interneta, prema istraživanju Turkle o reakciji korisnika na internet. Pozitivna je fragmentiranost i automatizacija interneta što stvara demokratizaciju, a negativnost je vidljiva u brzini širenja i razvoja te neravnomjernoj raspodjeli dobara na individualnoj i kolektivnoj razini koja se tiče kapitalističkog društva i korisnika.

Korisnici putem interneta mogu se upustiti u politički aktivizam što se pokazalo kao trend u zadnjih nekoliko godina te mu prisustvuju ljudi različitih rasa, nacionalnosti, rodova, klasa, itd. preko društvenih mreža što je specifično za postmodernu zajednicu (Turkle prema Bošnjak, 1998, 70). Na internetu se mogu stvoriti svjetovi preko internet zajednica koje nužno ne reflektiraju stanje stvarnog svijeta (primjerice zajednice koje podupiru teoriju zavjere). Često su te zajednice one koje kritiziraju stvarni svijet pa njihovi članovi traže bijeg i sklanjanje od stvarnosti u tim zajednicama. No to ne mora nužno biti loše. Internet ima potencijal stvoriti Rousseauov tip demokratske, javne, otvorene i fizički neograničene zajednice (Robins prema Bošnjak, 1998, 70).

Majority of Americans say all or most of what they do online or on their cellphone is tracked by companies

% of U.S. adults who say ___ of what they do online or on their cellphone or offline (like where they go and who they talk to) is being tracked by ...

Note: Respondents were randomly assigned to answer questions about how much of what they do online and on their cellphone, and offline (like where they go and who they talk to) is being tracked by "companies" or "the government." Those who did not give an answer are not shown.

Source: Survey conducted June 3-17, 2019.

"Americans and Privacy: Concerned, Confused and Feeling Lack of Control Over Their Personal Information"

PEW RESEARCH CENTER

Tablica 2: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/11/15/key-takeaways-on-americans-views-about-privacy-surveillance-and-data-sharing/>

3. Panoptikum i nadzor

Cilj zatvora je resocijalizacija čiji je dio i sama kazna zbog ne ponavljanja istog ili drugog zločina. Zločin se ne može izbrisati, ali se zločinac može preobraziti zbog čega kažnjavanje mora sadržavati jedinstvenost kazne (trajanje, priroda, intenzitet...) i biti otvoren za različite individualne varijable kako bi se mogla prilagoditi individuama (Foucault, 1994, 130). Današnji zatvori najviše služe odvajanju i kontroli. Institucijski su važniji zidovi od onog što se događa unutar zidova. Pokoja prazna obećanja o rehabilitaciji su neznatna pred stvarnom svrhom zatvora, a to je finalno odlaganje ljudskog otpada. Zauvijek odbačeni. Od „recikliranja“ lošeg ponašanja, institucija se prebacila na odlaganje, potencijalno zarazne, inherentno loše osobe u otpad, kako ne bi zarazila ostatak društva (Garland prema Bauman, 2004, 85-86).

U doba kuge, oni zaraženi su se odvajali od zdravih tako što bi čitavi gradovi bili podloženi nadzoru i zatvaranju. Vlast pokušava održati zajednicu čistom od kuge te tjera ili zatvara gubavce. Tu se javlja politički san o discipliniranom društvu. Grad koji nadzire, upravlja, izvršava moć nad ljudima, koji je prožet hijerarhijom i koji zabilježava informacije o svakoj individui u gradu, je politički san o utopiji koja savršeno vlada. Pred posljedicama kuge donose se disciplinske sheme i sheme isključivanja, te je zato savršena za testiranje savršene discipline (Foucault, 1994, 204). Foucaultova knjiga *Nadzor i kazna* prati i analizira evoluciju kazne kroz povijest koja je popraćena promjenama moći nad društvom, od fizičkog mučenja pred publikom do suvremenog utamničenja i nadzora (Mills prema Stanić i Pandžić, 2012, 235). Zatvor je pomno isplanirani mehanizam promatranja i discipline unutar čijeg će prostora zatvorenici biti dresirani i „kodirani“ kako bi obavljali predviđene zadatke i kako ne bi odstupali od disciplinski određenih dnevnih rutina. Zatvor je mikrokozmos koji predstavlja savršeno disciplinirano društvo. Zatvoru je prepuštena totalna vlast nad zatvorenicima. Prostor koji okružuje zatvorenike je neprekidan njegovo djelovanje na pojedinca je konstantno. Zatvorski prostor i sve u njemu je sve što zatvorenik u tom periodu života poznaje i u njemu se nalazi sve s čime je u interakciji. Za zatvorenika, diskurs, znanje i identitet su neodvojivi od zatvora; sav diskurs je oblikovan zatvorskim iskustvom, zatvorenici raspoložu manjkom znanja pa tako i moći te je zatvorenički identitet oblikovan i izgrađen unutar zatvora kroz zatvorska iskustva, interakcije i komunikaciju (Foucault prema Stanić i Pandžić, 2012, 235).

Kao primjer savršene ustanove za nadzor, Foucault je predstavio panoptikum. Panoptikum je arhitektonsko rješenje koje rješava problem zatvorskog promatranja te provođenja discipline,

sigurnosti i znanja. Osim savršenog nacrtu za zatvorski nadzor, panoptikum također predstavlja rješenje za društvo u cjelini. Društvo nadzora u kojem je svaki pojedinac dresirani djelić panoptičkog globalnog sustava (Foucault prema Stanić i Pandžić, 2012, 236). Vrlo važan aspekt panoptikuma je vidljivost koja je povezana s moći. Onaj kojeg se promatra, a ne može promatrati nema moć, a onaj koji promatra i ne može biti viđen ju ima. Panoptikum je posebno funkcionalan za mnoštvo ljudi koje treba disciplinirati u istom trenutku. Također može biti i laboratorij unutar kojeg se kroz praksu mogu modificirati ponašanje, zadaće i metode zatvorenika i službenika. Važno je napomenuti da rad panoptikuma mora biti dostupan na uvid javnosti kako ne bi prešao u tiraniju (Foucault prema Stanić i Pandžić, 2012, 237).

Panoptikum je zgrada od dva dijela; prstenasta oblika s tornjem u središtu prstena. Na tornju su prozori koji gledaju na unutrašnju stranu prstena. Prstenasti dio zgrade se svom svojom širinom sastoji od ćelija. Svaka ćelija ima dva prozora od kojih je jedan okrenut prema tornju i odgovara jednom od prozora na njemu, a drugi prozor je okrenut prema vanjskoj strani ćelije i propušta svjetlost kroz ćeliju. Potreban je samo jedan nadglednik u tornju kako bi nadgledao sve zatvorenike u ćeliji. Nadglednik u tornju može vidjeti siluete zatvorenika iz svih ćelija, na rubnom dijelu, koje se ocrtavaju na svijetloj pozadini. Uz pomoć obasjavanja svjetlosti kroz prozore, svaki zatvorenik postaje vidljiv. Kako su svi zatvorenici zatvoreni u ćelije sami, bočni zidovi ćelija ih sprječavaju da budu u kontaktu s ostalim zatvorenicima. Nema rizika za pokušaj pobune, međusobne komunikacije i lošeg utjecaja ili moguće zavjere. S unutrašnje strane ćelije, zatvorenik je nadgledan, ali ne može vidjeti tko ni kada ga se nadgleda. Viđen je ali on sam ne može vidjeti nadglednika. Individualnosti su odvojene i u nikojem trenutku se ne stapaju. Spriječeno je gomilanje i zatvorenici su prepušteni svojoj (promatranoj) samoći. Takav arhitekturni raspored jamči red. Na taj način moć automatski, direktno i konstantno utječe na zatvorenike. Znaju da su sve njihove radnje u svakom trenutku vidljive. Ne znaju točno u kojem trenutku su promatrani, no znaju da su u svakom trenutku pod mogućim promatranjem. Ovakav sustav prisiljava zatvorenike na poslušnost i stavlja ih u podčinjen položaj (Foucault, 1994, 205-208).

Panoptikum je neka vrsta kraljevskog zvjerinjaka gdje su životinje zamijenjene ljudima. Može se koristiti u svakojake svrhe; ne samo u svrhu nadgledanja zatvorenika i održavanja discipline već i za nadgledanje bolesnika, radnika, učenika; može se koristiti u svrhu dresiranja i ispravljanja ponašanja, za poučavanje djece ili radnika, za provjeru učinaka lijekova i za druge pokuse i eksperimente koji iziskuju nadgledanje. Ovakvim djelovanjem moći nad ljudima,

panoptikum postaje svojevrsni laboratorij moći koji promatra i ispituje ljudsko ponašanje koje je u konstantnom položaju podčinjenosti (Foucault, 1994, 209-210).

3.1. Rađanje nadzora iz straha

Tijekom 17. i 18. st. odvijale su se epistemološke debate koje su pokušavale otkriti razum i intelektualnu snagu, a otkrile su strah od prevare i zatočenosti u prividnom, savršenom svijetu (Merrin, 2005, 119). Laž, nepovjerenje, zamka dok se ne dokaže suprotno, a dokaz o povjerljivosti je teško pronaći jer čak i da je vidljiv, ne bi se prihvatio. Zato se eksperimentira i čeka kako će se sve na kraju odigrati. Rađanje u sumnji, život u sumnji (Bauman, 2004, 92-93). Nepredvidljivost i nesigurnost su posebno utkane u temelje globalizacije. Države nisu sposobne utomiti tjeskobu koja se javlja kao posljedica globalnih nepredvidljivih događaja. Ono što mogu je usredotočiti se na granice svog dohvata i onaj kriminal koji mogu spriječiti i napraviti spektakl kontrole i sposobnosti (Bauman, 2004, 65-66). Sigurnost modernog doba je vođenje i nadziranje ljudskog ponašanja (Bauman, 1998, 10).

Ljudski život je zabranjen živjeti unutar države ukoliko nije pod nekim oblikom državnog nadzora, pomoći i intervencije onih koji znaju bolje (Bauman prema Lyon, 2010, 327). Bauman prepoznaje Castellsovu ideju pretvaranja prostora u tokove unutar umreženog društva pa kaže kako se moć države pretvara u elektronički zadržan prostor tokova (Bauman prema Lyon, 2010, 331). Jedna od posljedica nekontrolirane i ubrzane globalizacije je globalizacija kriminala. Francois de Bernard kaže kako kriminalne organizacije razmjenjuju milijarde jedni s drugima i kako su nikada brojniji, moćniji i utjecajni nego danas. Dodajući tomu korist koje države imaju od toga pa onda i njihovo slabo suzbijanje tih organizacija zbog neminovnog oduživanja i potrebe za financiranjem tog suzbijanja, lakše im je baviti se pojedinačnim kriminalom. (de Bernard prema Bauman, 2004, 63-64). Uz pravosudni postoji i nadzorni organ koji služi za hapšenje počinitelja zločina. U toj povezanosti, pravosuđe osigurava prava pojedinaca protiv društva, a policija služi kao društveno djelovanje na svakog pojedinca (Foucault, 1994, 97-98). Pitanja sigurnosti zajednice se dovode u obzir. Traže se velika rješenja za kriminal od države koja na taj način ponovno uvodi neki oblik suvereniteta. Država, bavljenje sitnim kriminalom i nepoštivanjem zakona, simbolično potvrđuje svoju kontrolu nad teritorijem i smiruju društvenu tjeskobu javno obznanjujući svoj autoritet (Bauman, 2004, 56-57).

Globalni terori rastu kako raste globalna nesigurnost pretvorena u osobnu nesigurnost (Bauman prema Lyon, 2010, 328). Vijesti o prijetnjama prema čovjeku i njegovim posjedu su konstantne u nesigurnom globaliziranom društvu. Strah od probijanja zaštićene utvrde se aktivno kultivira. Ako se prijetnje ne obistine to je zato što je država bila sposobna i samo njenom dobrotom i domišljatošću je društvo izbjeglo skoro sigurnu strahotu. CIA i FBI svakodnevno obavještavaju javnost o prijetnjama koje se skrivaju iza ugla, držeći ljude pod tjeskobom i strahom od nadolazećeg terorizma ili masovnog masakra. Individualna sigurnost je pod konstantnom prijetnjom i podsjeća se javnost da je njihova sigurnost u pitanju. Nova strategija kojom država želi pridobiti još moći temelji se na osobnoj nesigurnosti i osobnoj ugroženosti, umjesto društvene. To je američki uzorak kojeg kopiraju i druge zemlje. Svi ljudi pojedinačno dobivaju oznaku potencijalno ugrožene kolateralne žrtve (Bauman, 2004, 90-92). Crna kronika i kriminalistički romani prikazuju zločin kao nešto strano, a opet bliska prijetnja svakodnevnom životu (Foucault, 1994, 299). Katastrofalne, senzacionalističke i apokaliptične vijesti o svijetu mogu stvoriti osjećaj tjeskobe kod ljudi. Prekomjerno korištenje interneta vuče za sobom neke disfunkcionalne poremećaje i osjećaj tjeskobe (Pies prema Mavar, 2022, 111), a u nekim slučajevima i psihološke poremećaje poput depresije (McKenna i sur. prema Mavar, 2022, 111). Neki autori razumijevaju prekomjerno korištenje interneta kao opsesivno-kompulzivni poremećaj (Block prema Mavar, 2022, 112). Osim psiholoških simptoma, ovisnost o internetu popraćena je i nizom bihevioralnih i kognitivnih simptoma koji mogu dovesti do problema s obitelji, problema u profesionalnom životu i drugim međuljudskim odnosima (Caplan prema Mavar, 2022, 112).

U prirodi, ljudski um nema dostojnog izazivača kada se govori o dizajniranju. Povijest je niz pokušanih, propalih, uspješnih dizajna (Bauman, 2004, 23-24). Postali smo mašine koje su zarobile same sebe u virtualnoj stvarnosti i u istom trenutku se brinemo o nastavljanju postojanja virtualne stvarnosti. Entuzijastično se uvlačimo u sve dublju virtualnost gubeći preostali dodir sa stvarnošću. Nalazimo se u svijetu procesa i stvaranja virtualnosti čija je funkcija društvena kontrola (Baudrillard prema Merrin, 2005, 130).

Obični građani se pretvaraju u sumnjivce i konzumeriste. Ljudski životi postaju plijen raznih kompanija koje žele prikupiti što više podataka o njima, bitnih za njihov nadzor pa se stvara neka vrsta kafkijanske atmosfere što se više saznaje o količini izgubljene privatnosti (često svojevrijedno danih zbog nekih drugih prioriteta) (Lyon, 2010, 325).

U tvornicama 18. st. pojavljuje se oblik nadzora. Tvornica postaje kao neka vrsta tvrđave u kojoj su radnici pod konstantnim nadzorom u ekonomske svrhe. Čuvar, kojemu je posao nadzirati ostale, otvara i zatvara vrata tvornice, zvoniti za znak prestanka i nastavljanja rada, brine se o opremi i vremenu, da se ovlada radnicima, itd. Zapravo se brinu o tome da se iz rada izvuče maksimum i da se neutraliziraju slabije strane (Foucault, 1994, 144). Kako se proširilo plaćeno zaposlenje, proširila se i sve veća potreba za strožim nadzorom nad vremenom. Ako je vrijeme plaćeno, onda ono mora biti kvalitetno iskorišteno u obavljanje posla (Foucault, 1994, 152-153). Zabranjeno je gubiti vrijeme i radi se na tome da se iz svakog trenutka izvuče najviše, a to se postiže uz pomoć rasporeda (Foucault, 1994, 156). Nadzor je postao određena funkcija koja je bitan dio proizvodnog procesa i koje obavljaju specijalizirano osoblje odvojeno od radnika (Foucault, 1994, 180).

Osim nadzora na poslu, nadzor se uvukao u skoro svaku sferu ljudskog života. Primjer nadzornih kamera koje nadziru privatne ili javne objekte su primjer uređaja koji nadziru ali koje više i jedva primjećujemo. Služe kako bi očuvale sigurnost nekog objekta, ulice, trga, itd. Tu također izvire sukob privatnosti i sigurnosti. Sa sve suvremenijom tehnologijom nadzor postaje sve bolji i rašireniji i time sve više ugrožava pojedinačnu privatnost. Takav oblik video nadzora je posebno prisutan tijekom kriza poput prisutnosti velike stope kriminala, terorizma ili izbjegličke krize (Ivanović, 2017, 74).

3.1.1 Strah za sigurnost nasuprot pravu na privatnost

Postoje prirodni zakoni koje ljudi nisu stvorili pa ih ne mogu ni izbrisati. Mogu ih samo naučiti i primijeniti ih u svoju korist. Problem je što je čovječanstvo pokušalo ignorirati prirodne i zamijeniti ih ljudskim zakonima. Ono što je čovječanstvo popratilo taj pokušaj su nepredvidljive prirodne sile nepravde i boli (Bauman, 2004, 29). Suvremeni društveni život je podijeljen na privatne pojedince i državu. Država pokušava sve više prodrijeti u privatni život pojedinca kako bi što uspješnije istovremeno nadzirala što veći broj ljudi (Foucault, 1994, 223). Svaki pojedinac ima pravo na privatnost. No što to pravo na privatnost znači? Ono je čovjekova želja i društveni konstrukt. Može biti osigurano iz nekoliko aspekata. Pravo na privatnost može biti međunarodne pravne prirode, može biti zagarantirano ustavom ili može biti osobno pravo zagarantirano građanskim pravima. Dakle pravo na privatnost je čovjekovo međunarodno i ustavno pravo od civilno-pravnog i javno-pravnog značaja koje štiti čovjekovu duševnu, prostornu i informacijsku privatnost od državne vlasti, javnosti i drugih pojedinaca (Ivanović, 2017, 71). Čovjek je osmislio

privatnost i privatnost nije dio prirodnih zakona. Ono što je dio prirodnih zakona je strah. Životinje osjećaju strah i želju za sigurnošću, a ono potječe iz instinkta za životom. Svako živo biće ima instinkt života. Prirodni je zakon željeti živjeti i biti siguran od boli i smrti. No, problem je što se privatnost i sigurnost često kose jedno s drugim. U sve nesigurnijem svijetu ljudi su u potrazi za sigurnošću. Tu sigurnost prepuštaju državi. Naposljetku, države imaju policiju i vojsku s razlogom. Ti razlozi su održavanje mira i sigurnosti u državi te obrana od napada na državu. No imaju i neizravne funkcije. Primjerice, policija je u 18.st. u Francuskoj imala veliki sustav nadzora s velikim brojem zaposlenika (komesari, inspektori, promatrače, doušnike, potkazivače, prostitutke). Imali su zadatak nadzirati javnost i prijaviti moguće zavjere, oporbu i pobune. Takvo sveprisutno nadgledanje je imalo prinudan učinak na ljude te je održavalo javni red i pokornost (Foucault, 1994, 220-221).

U ovom globaliziranom svijetu Didier Bigo vidi sigurnost u budućnosti u svojem maksimiziranom obliku kako briše margine društva kroz nove tehnologije nadzora. Takav pogled na sigurnost povezuje disciplinu i sigurnost, koje Foucault odvaja (Bigo prema Lyon, 2010, 328). Država želi pružati sigurnost svojim ljudima, no u tome se često gazi granica između privatnosti i sigurnosti. Ljudi su iz straha, bio on realan ili prouzročen senzacionalizmom i lažnim vijestima, prepustili državi prodiranje u privatnost. Pojavom Interneta pojavio se i novi način nadzora. Internet kao suvremeni panoptikum.

4. Usporedba interneta i panoptikuma

Od početka modernog vremena svaka sljedeća generacija je imala pojedince bačene u društvenu prazninu, kao kolateralne žrtve progresa. Selektivnost napretka ostavila je iza one nedostatne. Progres bi trebao značiti više sreće za više ljudi, no pokazuje li se upravo ovo ostavljanje pojedinaca u ruševinama kao karakteristika modernog doba (Bauman, 2004, 15)? Bauman uspoređuje predmodernu „divlju kulturu“ koja je samoreproducirajuća bez pomoći onih koji znaju bolje i modernu „vrt“ kulturu kojoj je potrebno njegovanje i nadzor kako bi se riješili korova pa „vrtlari“ preuzmu odgovornost kultivacije i dobrobiti svih unutar „vrta“ (Bauman prema Lyon, 2010, 327-328). Današnji panoptikum radi suprotno. Čuva poželjne unutar svojih parametara i otklanja nepoželjne. U modernoj „vrt“ kulturi ti nepoželjni su korov koji se odstranjuje iz konzumerističkog društva ovisno o njihovom doprinosu profitu (Bauman prema Lyon, 2010, 329-330).

4.1. Nadglednici u panoptikumu

Najveći utjecaj na internet ima SAD. Dijelom zato što je razvijen u SAD-u i dijelom što SAD kontrolira ICANN (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers) koji je nadgledao tehničke probleme vezane za internet sigurnost i stabilnost. 2016. je ukinut nadzor Američke vlade nad organizacijom kada se utjecaj ICANN-a doveo u pitanje te je sada nezavisna neprofitna organizacija (Finley prema David Croteau i William Hoynes, 2019, 363). SAD nastavlja biti glavni globalni kulturološki i medijski proizvođač, prvenstveno zbog interneta. Također je i zemlja koja ima najviše uvida u događanja na internetu jer su najvažnije internet korporacije američke, te također ima pristup informacijama kroz najpoznatije obavještajne agencije. DHS, FBI, NSA, CIA pa i kanadski CSEC ili britanski GCHQ su najpoznatije zapadne obavještajne organizacije koje su organizirane oko nadziranja (Ball i Snider prema Lyon, 2015, 146). Mlađe generacije su prvenstveno te koje prenose popularne trendove i internet kulturu od kojih većina ima elemente amerikanizacije (sleng, trendovi na društvenim mrežama, stil oblačenja, vijesti, itd.). Zbog toga se često spominje SAD kada govorimo o internetu i nadzoru. Što ne isključuje i druge, geopolitički snažne države. Slučaj zviždača Snowdena doveo je u pitanje pretpostavke o nadzoru u 21.st. Trebamo li preispitati razliku između ciljanog nadzora i masovnog nadzora, prirodu osobnih podataka, metode nadzora, itd. (Lyon, 2015, 140). Snowdenovo otkrivenje tajnih dokumenata američke vlade o špijunaži i nadzoru NSA (Državna agencija za sigurnost) razotkrilo

je špijunažu članica G8 i G20, njihovih građana i službenika (Weston, Greenwald i Gallagher prema Lyon, 2015, 141). Otkriveno je da je NSA između ostalog nadzirala i američke građane uz pomoć korporacija koje su dijelile osobne podatke svojih korisnika. Otkriveno je i da je NSA nadzirala i špijunirala digitalnu komunikaciju preko poziva i poruka građana (Lyon, 2015, 141). Max Weber i Hannah Arendt se slažu s Orwellom, kako je nadzor posljedica nezaustavljive racionalizacije birokratskih procesa (Lyon, 2015, 140-141). Foucault navodi da država nema mjesta za brigu o pojedincu jer joj je isključivi cilj jačanje i proširivanje moći. Privatnost pojedinca direktno ne spada pod taj interes. Interes države bi se nalazio u discipliniranju i reguliranju društva, pa tako i pojedinca. Postoji granica koju pojedinac ne bi smio prijeći kako bi sačuvao svoje pravo privatnosti, dok krši tuđe. Važan je i odnos dobrobiti društva i prava privatnosti pojedinca koji su u sukobu interesa. Neki misle kako zaštita podataka označava upravo zaštitu osobe. Odnosno, sami podaci nisu toliko važni koliko je važna povreda subjekta podataka. Kako je povreda subjekta podataka sve raširenija, tako i sama osoba postaje objektom jer se njezine slobode i prava ne mogu zaštititi (Ivanović, 2017, 73-74). Čovjek postaje predmetom nadzora.

Panoptikum je zatvor u punom smislu te riječi. Zatvorenik se izolira i odvaja od izvanjskog svijeta u zatvoru. Kazna nije samo individualna već i individualizirajuća. Zatvorenici ne smiju postati homogeni solidarni kolektiv već izolirane i odvojene individue. Samoća djeluje reformski na individue i potiče razmišljanje o počinjenom zločinu i grižnju savjest. U samoći, nad zatvorenikom se može provoditi moć i bit će potpuno podčinjen (Foucault, 1994, 243-244). Internet pruža mogućnost nadzora bez izoliranja, a izolacija koja se dogodi kod pojedinaca je samoinducirana kao dio ovisničkog ponašanja. Dihotomija izoliranosti i otvorenosti u kontekstu panoptikuma se zapravo može gledati i iz drukčije perspektive. Što je osoba otvorenija na internetu to je njeno nadziranje potpunije. Dok se unutar panoptikuma mogu nadzirati sve aktivnosti zatvorenika, putem interneta se mogu nadzirati ne samo aktivnosti osobe, već i želje, navike, svjesne i podsvjesne tendencije, prošlost i sadašnjost, a korištenjem sofisticiranih algoritama čak i predvidjeti budućnost njihovih odabira. Praksa nadzora nije zastupljena samo u svrhu nacionalne sigurnosti već i u svrhu javne administracije te konzumerističkog marketinga (Lyon, 2015, 142). Bauman govori o nadzoru povezujući ga sa sigurnošću, no također govori i o nadzoru kojeg povezuje sa „zavodljivosti“ odnosno s natjecanjem i vodstvom u konzumerizmu na tržištu (Bauman prema Lyon, 2010, 327). Navodi kako je zavodljiva priroda konzumerizma zamijenila represiju povećavajući potrebe umjesto postroživanjem normi, čineći ponašanje neprijeteće,

predvidljivo i lakše za voditi (Bauman prema Lyon, 2010, 328). Kompanije se koriste internetskim oglašavanjem uz pomoć algoritma kako bi pružale kupcima što bolje ponude. Prihvatanjem uvjeta usluga i algoritma koji nudi sadržaj odvija se uzajamna razmjena unutar koje korisnici dobijaju željene ponude prema procjeni algoritma, a kompanije osobne podatke korisnika na temelju njihovih klikova i obavljenih *online* kupnji.

Panoptikum može biti podvrgnut konstantnoj inspekciji od strane nadglednika ili javnosti. Inspekcijom javnosti neće biti prilike za uvećavanje moći i preoblikovanja panoptizma u tiraniju. Javni sud će demokratski moći odabirati metode discipliniranja. Sam panoptikum je, dakle, podložan nadziranju cijelog društva (Foucault, 1994, 213). Uživamo blagodati brojnih medija, no samo smo njihovi konzumenti i nemamo skoro nikakav nadzor, dok je nadzor nad nama sveprisutan (McChesney prema Zgrabljic Rotar, 2020, 41). Inspekcija cijelog interneta i radnji na internetu od strane javnosti nije moguća zbog decentralizirane prirode i samog obujma sadržaja. Tu se može teoretizirati o anarhiji s nekolicinom organizacija i internet stranica. Unutar te anarhije neki imaju sposobnost nadzora nad većinom.

4.1.1. Panoptičke metode nadzora i očuvanja sigurnosti

Veće dobro se samo može donijeti pod cijenom jer uz pozitivnosti koje donosi, također će donijeti i nepoželjne i nepredvidljive posljedice koje će se ignorirati kako bi se veće dobro nastavilo (Bauman, 2004, 24). Često opravdanje za nadzor se opravdava „rizikom za državnu sigurnost“ iako možda metode koje se koriste i ljudi koji se nadziru ne donose nikakav rizik, a u praksi te metode dovode do kršenja građanskih sloboda i prava na privatnost (Zedner prema Lyon, 2015, 144). Paradoksalno, pitanje nacionalne sigurnosti nije više nacionalno ako uzmemo u obzir da se podaci prikupljaju i nadzor provodi na internacionalnoj razini (Bauman prema Lyon, 2015, 145). Panoptikum nije više oruđe države koja ga koristi za nadzor zatvorenika. Pristup nadziranima je internacionalan. Nema zidove i ne poznaje granice. Jedina prepreka je pristup mreži.

Kada se govori o strategiji i metodama koje se koriste govori se o velikom broju podataka prikupljenih uz pomoć algoritama uključujući korištenje bankomata, kreditnih kartica, internet kolačića, zdravstvenih dokumenata i sve što bi se moglo koristiti u svrhu saznanja o željenom subjektu (Lyon, 2015, 143). Privatna aktivnost korisnika na internetu se generira kao informacije o korisnikovu prisustvu putem internet alata poput algoritma i internet kolačića. Ti alati pomažu preporučiti korisniku željeni sadržaj kako ne bi morao svaki put pretraživati internet u potrazi za

onim što bi ga moglo zanimati. Korisnik nešto slično može i osobno napraviti označavanjem oznakom željeni video, stranicu i sl. kojima se želi kasnije vratiti (Pearson, 2009, 144). Mogućnost nadzora tu ne staje. Dok je nadzor u panoptikumu zamišljen da bude vizualan (ideja prisluškivanja nije arhitektonski bila moguća za primijeniti), otkriveno je da je nadzor preko interneta moguć putem kamere i mikrofona. Edward Snowden otkrio je NSA program pod nazivom Optički živci. Operacija je bila skupni program nadzora u sklopu kojeg su slikali putem video chatova korisnike Yahoo-a svakih pet minuta i zatim ih pohranjivali za buduću upotrebu. Obavještajne agencije poput NSA kroz hakiranje i sofisticirane programe koji im daju pristup osobnim uređajima, mogu prisluškivati pozive, čitati poruke, slikati, prenositi videe uživo te čitati osobne dokumente i e-mailove (Curran, 2018).

4.2. Subjekt nadzora

Uobičajeno je da korisnici društvenih mreža dopuštaju online cirkulaciju njihovih osobnih podataka omogućavajući nadziranje u marketinške svrhe i nadziranje od strane obavještajnih agencija. Ovakve prakse nadzora osobnih podataka i aktivnosti na internetu su danas uobičajena praksa i možemo ih nazvati kulturom nadzora (Giroux prema Lyon, 2015, 146). Google i Facebook poznaju nas bolje i intimnije nego što poznamo sami sebe (Keen prema Lah, 2022, 9). Nikada prije toliko informacija nije cirkuliralo internetom kao do sada i nikada prije nismo bili toliko upućeni u živote drugih. Nikada do sada medijske korporacije nisu posjedovale toliko podataka o ljudima, njihovim navikama i tendencijama, željama i zahtjevima. Sva ta saznanja financijski pomažu društvenim platformama (Lah, 2022, 9). Kompanije kao što su Google, Twitter i Yahoo! su zakonski prinudne preko FISA zakona (Foreign Intelligence Surveillance Act) priskrbiti korisničke podatke obavještajnim agencijama (Lyon, 2015, 148). Poznat je skandal Cambridge Analytica iz 2018. kada je otkriveno da je prikupljao osobne podatke 50 milijuna Facebook korisnika bez njihovog pristanka koristeći ih u političke svrhe (Lah, 2022, 9). Granica između privatnih i javnih informacija dovode se u pitanje na društvenim mrežama poput Facebooka (Schoon i Cain prema Lah, 2022, 11). Nisu rijetki slučajevi kako se primjerice na Whatsapp-u događaju hakerski proboji koji krađu osobne informacije tisuća korisnika. Britanske novine Sunday Telegraph provele su istraživanje koje je ustanovilo kako se tjedno o državljaninu UK pospremi oko 3.254 osobnih podataka u bazu podataka putem svakog internet klika, poziva ili kartične transakcije (Miloš prema Ivanović, 2017, 75). Potrebno je samo biti umrežen kako bi bili

dio ovog panoptikuma. To ne znači da je svaka osoba nadzirana u svakom trenutku svoje umreženosti, već znači da se podaci o prisutnosti na internetu mogu prikupiti do svakog pojedinačnog detalja; kao što su klik miša ili provedeno vrijeme na stranici. Što je uostalom i bit panoptikuma. Zatvorenik može, a i ne moga biti promatran. Važno je da postoji mogućnost.

Deleuze prepoznaje današnji svijet, ne kao svijet discipline u statičnim zatvorima, već kao svijet kontrole u kojem su zatvori kalupi koji se podešavaju ovisno po potrebi (Deleuze prema Lyon, 2010, 326). Termin „društvo nadzora“ se počeo koristiti još 90-ih godina prošloga stoljeća i odnosilo se na sistemski nadzor ljudi u njihovim svakodnevnim rutinama i poslovima, putem kreditnih kartica, kamera pa i putem internet interakcija u novije vrijeme (Lyon, 2015, 142). Moderno društvo je društvo informacija pa stoga i društvo nadzora jer su nadzor i internet usko povezani (Lyon, 2015, 147). Ova povezanost krši demokratsko i decentralizirano temelje na kojem je internet zasnovan. Medijski divovi poput Facebooka i Googlea naštetili su ideji decentraliziranog interneta i ironično iako je mlađi, internet se konsolidirao više od starih medija (David Croteau i William Hoynes, 2019, 79). Internetski monopoli su sve češći. Korisnicima je najvažnija pogodnost pri korištenju aplikacija i internet stranica te gravitiraju upravo onim najpopularnijim pretraživačima i društvenim mrežama. Od srpnja 2023. Google ima 83,49% udjela u tržištu internetskih pretraživača. Sljedeći najbliži mu je Bing s 9,19% (prema Statista).

4.2.1. Gubitak privatnosti

Sve većim i bržim napredovanjem interneta prihvatili smo da potpuna privatnost više nije moguća. Registracijom i prijavom na društvene mreže ili bilo koje druge aplikacije, prihvaćamo uvjete upotrebe. Prihvaćanjem uvjeta upotrebe, često prihvaćamo da stranica ili aplikacija ima pristup nekim od naših osobnih podataka. Čak i samim korištenjem interneta upadamo u filter bubble koji putem algoritma prezentira internet reklame i preporučene stranice i videe onakve na kakve smo najmotiviraniji kliknuti, a temelje se na analizi prijašnjih klikova i povijesti pretraživanja. Na taj način je algoritmu poznato područje nečijeg interesa. Zato je vrlo važan problem mjere pristupa tih raznih internet stranica i aplikacija ili interneta općenito, našim osobnim podacima. Tehnologija uvelike utječe na čovjekov život. Također utječe na naše razmišljanje. Ono što čovjeka odvaja od drugih živih bića je to slobodno razmišljanje i bez slobodne misli čovjek gubi smisao. Stoga je problem slobodne misli narušena sve većim prisustvom na internetu i svojevrsnom ovisnošću o internetu (Ivanović, 2017, 70-71). Korisnici

aplikacija i internet stranica često se upozoravaju da provjere podešenja privatnosti i prihvaćanje kolačića prije nego ih krenu koristiti, no ta upozorenja se često zanemare i prihvate pod svjesnim ili podsvjesnim stavom da ništa važno nije izgubljeno tim činom (Lyon, 2010, 332). Ako predstavimo internet kao oblik panoptikuma, možemo reći da je čovjek može među ostalim postići i ovisnost o ovom panoptikumu.

Arhitektura panoptikuma je namjenjena tomu da bude viđena i na taj način utječe na vladanje onih koje nadgleda (Foucault, 1994, 177). Dok je izvorni panoptikum arhitekturni dizajn sa zidovima, ćelijama i promatračnicom, internetu ništa od toga nije potrebno za nadzor, pa opet nadzirana osoba bit će svojevolumno umrežena do patoloških granica. Osoba će sama kreirati zidove i ćeliju koristeći opojni virtualni prostor. Istinu je teško dokučiti. Sve se prikazuje kao istina u medijskom bazenu senzacionalizma, laži, poluistina i prevara. Ljudi im čak i gravitiraju. Naslovi koji će ih emocionalno stimulirati postaju dio ljudske istine. Kako naše preferirane vijesti postaju dio naše istine, algoritam kojeg stvaramo našim odabirom vijesti na društvenim mrežama nam i nudi vijesti koje ćemo najvjerojatnije konzumirati. Mogli bi reći da se dijelom naša „istina“ nadzire kroz algoritme. Što smo više u toj kolotečini algoritma iz kojeg ne izlazimo, naša ćelija postaje sve utvrđenija i zatvorenija. Postajemo izolirani od drugih znanja i informacija. Stvorimo vlastitu panoptičku ćeliju u potrazi za istinom bez da to i primijetimo.

Pravni stručnjaci smatraju da zatvor u načelu nije kazna već je njegova uloga stjecanje jamstva nad osobom koja se lišava slobode i čije je prisustvo u zatvoru osigurano i pod nadzorom (Foucault, 1994, 120). Lišavanje slobode je esencijalno kod svakog zatvora pa i kod panoptikuma. Pružanje što veće slobode u aktivnostima na internetu je esencijalno za nadzor preko interneta. Internet korisniku se nudi pristup raznim internetskim sadržajima i aktivnostima te mogućnosti stvaranja vlastitog sadržaja. Što korisnik više koristi internet i što više sadržaja objavljuje o svome životu, to se više informacija o njemu može saznati i prikupiti. Korisnik je svojevolumno dio panoptikuma bio on svjestan ili ne. Ukoliko je svjestan, to ga najčešće ne smeta. Dok su unutar panoptikuma, zatvorenici su pod izravnim utjecajem panoptičke discipline. Internet nema izravni utjecaj na slobodu čovjeka. I štoviše, pruža čovjeku više slobode kroz virtualne mogućnosti. Ljudi ne osjećaju ni da im je privatnost direktno ugrožena. Zato se time ni ne zamaraju. Ideja da nas se konstantno može nadzirati je zamarajuća, a kako ne osjećamo nadzor direktno, kako je to slučaj u objektu panoptikuma, onda to zanemarimo.

U zatvoru se kažnjenici nadziru u smislu nadgledanja i u smislu poznavanja svakog zatvorenika, njegovog stupnja popravljanja, vladanja i skrivenog raspoloženja (Foucault, 1994, 257). Kada bi netko to htio, pristupom određenim uređajima koje koristimo, moga bi saznati o nama više nego što se to može unutar zatvora. Nadzor se svakim danom proširuje kako se odvija razvoj sve novijih tehnologija. Dio je naših života na poslu, u autu, u javnosti i u privatnosti našeg doma. Uređaji prepoznaju vlasništvo putem glasa, otiska i lica (Lyon, 2015, 144). Mobilni uređaji, laptopi, kompjuteri te sve naprednija umjetna inteligencija nas okružuju. Svojevoljno prepuštamo sve svoje karakteristične značajke po kojima se svi razlikujemo i dajemo ih virtualnom panoptikumu koji nas pojedinačno uokviruje u sumu naše virtualne prisutnosti. Sve što se ikada napravilo na internetu može se na ovaj ili onaj način otkriti i povratiti.

4.2.2. Stari i novi Veliki brat

Bauman govori o suvremenom nadzoru kao o tekućem nadzoru. Nadzoru koji mutira i mijenja oblik uz pomoć novih tehnologija i mijenjanjem zakona. Tekući nadzor ne uvlači se samo u kutke naše privatnosti već i pluta iz lokalnog u globalno. Sredstva i načini nadzora se umrežuju, harmoniziraju, povezuju (Bauman prema Lyon, 2010, 330). Tekući nadzor ukazuje na protok podataka i istina koje se mijenjaju pri prikupljanju sve više novih podataka. (Lips, Taylor i Organ prema Lyon, 2010, 332). Taj protok slobodno teče kroz baze podataka kompanija i državne baze tako da ne možemo znati kako nas se nadzire i koje su posljedice (Bennett prema Lyon, 2010, 332).

Stari, onaj orwellianski Veliki brat. Panoptikum o kojem govori Foucault. Taj Veliki brat je povlačio ljude u svoj vidokrug. Stremio je ka inkluziji (s lošim konotacijama) držeći ljude pod kontrolom. Moderni Veliki brat drži čudake i crne ovce u svojim odajama i odvaja ih od društva. Ne dopušta im ulazak. To su banke koje gledaju listu ljudi s kojima ne žele poslovati, ograđene zajednice koje ne puštaju ikoga osim stanara da prolaze njihovim ulicama ili čuvari i kamere u shopping centrima koji uoče i izdvoje pa i izbace one koji se ne uklapaju i koji bi po izgledu mogli potencijalno ugroziti ostale. No, stari Veliki brat i dalje postoji. Najčešće na marginama društva, u zatvoru, getu ili kampovima za izbjeglice. Ova dva brata rade zajedno i međusobno se nadopunjuju. Jedan drži ljude unutra, a drugi van. Surovost Starog velikog brata potiče ljude da budu zahvalni što su pod nadzorom novog Velikog brata (Bauman, 2004, 131-133). Prošlo stoljeće je obilježeno nastojanjima pobunjenika protiv sustava da sruše zidove, bodljikavu ogradu, tornjeve

koji ih promatraju i u konačnici Velikog brata, da bi nove generacije ironično završile s Velikim bratom suprotnog stila. Što nas dovodi do pitanja: može li društvo postojati samo između dva izbora inkluzije i ekskluzije novog i starog Velikog brata (Bauman, 2004, 133)? Baza podataka prikupljena o svakom čovjeku nije namijenjena da bi spriječila bijeg iz panoptikuma već kako bi selektirala i odvojila one koji su svoje podatke pružili panoptikumu i one koji nisu, pruživši nekima mobilnost, a nekima ne (Bauman prema Lyon, 2010, 328). Postoji svjestan ili podsvjestan strah od ekskluzije. Biti kategoriziran u krivu kategoriju s prijetnjom socijalne stigme. Od obećane zaštite ljudskih prava, mjesta u društvu i dostojanstva od strane države ostala je samo zaštita tijela i posjedovanja. Nesigurnosti krivog kategoriziranja streme od terorista, imigranata, najniže klase, ljudi na marginama društva itd. To su grupe od kojih nas država štiti i s kojima ne želimo biti grupirani (Bauman prema Lyon, 2010, 329). Činjenica je da obavještajne agencije prvenstveno koriste internetski nadzor kako bi prikupile informacije o kriminalnim radnjama. Neizravno smo prihvatili masovni nadzor kako bi se uhvatili i zatvorili oni koji su optuženi da su najgori među nama. Mijenjali smo privatnost za sigurnost.

5. Zaključak

Svijet nije ni kaotičan ni uredan, ni prljav ni čist. Z. Bauman zauzima uravnotežen stav te kaže da miješanjem čovjekove vizije svijeta, svijet postaje prljav ili čist, kaotičan ili uredan. Krojen je prema zamisli i odlukama. Svijet nije predodređen i može se rukovoditi i zahtjeva rukovođenje po mjeri ljudske koncepcije (Bauman, 2004, 19). U nepredvidljivom svijetu prožetom povezanošću, sumnjičavošću i nepovjerenjem pitamo se možemo li išta uistinu promijeniti. Tražimo izvanjska rješenja kompleksnih problema bez da smo pogledali one unutarne, u nama. Te probleme sklanjamo sa strane ili ih utomimo. Teško nam je dokučiti koji su to prioritete oko kojih bi trebali brinuti. Većina će reći da su to obitelj, djeca, zdravlje, sreća, ljubav, vjera, novac, sigurnost... Pred toliko puno briga i sve ubrzanijim i opterećenijim svakodnevicama teško je brinuti o ugrožavanju prava kao što su pravo na privatnost.

Panoptikum je savršeni oblik zatvora. Od odvojenih ćelija samica do tornja koji nadgleda, svaka njegova funkcija ima cilj. Zatvorenici su odvojeni od ostatka društva, zajedno ubačeni u jedan zatvor, no opet odvojeni jedni od drugih. Zatvorenici panoptikuma su nepoželjni za šire društvo. Panoptikum je tako inkluzivan u toj mjeri da uključuje one nepoželjne, a isključuje sve ostale. U tom smislu je Veliki brat koji zna svaki pokret svake individue unutar svojeg parametra i ništa mu ne može promaknuti. Današnji panoptikum je isključiv. Oni koji se drže normi kao što su umreženost, prihvaćanje konzumerizma, korištenje društvenih mreža ili općenito ako su općenito ostavili neki online trag smatraju se članovima društva. Svi ostali su primorani uključiti se ili izgubiti sve mogućnosti koje civilizacija nudi. Prihvaćanjem moderne vrt kulture, kako ju Bauman naziva, prihvaćamo da će se nad nama provoditi neki oblik nadzora. Samim državljanstvom prihvaćamo da ta država u svakom trenutku zna tko smo, gdje se nalazimo, gdje radimo, koliko djece imamo, itd. Samo tako možemo biti punopravnim članovima društva. No tako ne gubimo našu privatnost unutar naših domova. Uključimo li internet, takvo razmišljanje se mijenja. S druge strane veća otvorenost na društvenim mrežama čini veći dio privatnih života znanima. Ostavljajući takav online trag ispunjava se baza podataka ali i ljudi znaju više. Zna se s kim provodimo vrijeme, gdje se nalazimo, što radimo, što slušamo, što kupujemo, kakvih smo razmišljanja, koje vijesti pratimo, itd. Sve su to aspekti života koje korisnici društvenih mreža objavljuju. Preko interneta može se saznati o čovjeku puno više nego što je to Foucault mogao predvidjeti.

Rad panoptikuma je podložan inspekciji i nadziranju javnosti kako ne bi skrenuo u tiraniju bez pravila. Iako se pokušava, internet se ne može u potpunosti nadzirati te po tome nije utopijski panoptikum, no usprkos tomu korisnici gravitiraju poznatim stranicama i platformama iako je poznato da neke od njih nisu najbolje za njihovu privatnost, da prodaju njihove podatke ili da država može imati pristup njihovim osobnim podacima. Dodajući k tomu korporacije i obavještajne agencije nisu u potpunosti transparentne (ili ikako transparentne) javnosti u svojim metodama prikupljanja podataka i nadzora.

Nezainteresiranost oko mogućnosti nadziranja se često zanemaruje rečenicom: „ne radi ništa kriminalno i nemaš se oko čega brinuti“. Naravno smatra se da su zatvorenici panoptikuma kriminalci, pa se smatra i da će se preko interneta oko nadzora morati brinuti samo kriminalci. No curenjem informacija o metodama špijunaže i nadzora obavještajnih agencija poput NSA otkrilo je da se ne nadziru nužno samo sumnjivci i kriminalci već i strani političari i državni službenici. Zapravo mogu biti nadzirani svi oni koji predstavljaju neku važnost za obavještajne agencije u njihovim zadacima i operacijama, a obavještajne agencije ne moraju pri tome odgovarati javnosti, nema transparentnosti te se sve drži pod strogom tajnom. Privatnost pojedinca nije u direktnom interesu države, kako kaže Foucault, jer su joj u interesu kontrola i moć. U nesigurnom, umreženom svijetu u kojem ljudi traže od države da im pruža sigurnost, privatnost zauzima drugo mjesto. U sukobu su interesa. Pitanje je gdje je granica između ulaženja u privatnost građana i dobrobiti sigurnosti, te može li se ta granica ispoštovati. No može se reći da privatnost nije ni u izravnom interesu ljudi. Bar se tako naizgled čini. Ljudi su svojevolumeno sve otvoreniji sa svojim životima. Internet im pruža mogućnosti za izražavanje u tekstualnom, video ili audio i audiovizualnom obliku. Svaki najintimniji aspekt života se prikazuje na internetu, od međuljudskih veza do ljudskih tijela.

Usporedimo li metode nadzora unutar panoptikuma i putem interneta, vidi se značajna evolucija. Otkriveno je kako kroz pristup internetu osoba postaje podložna nadzoru svakom svojom aktivnošću. Odluči li država da je nužno nadzirati osobu i prikupiti njene podatke, ta osoba se može nadzirati putem mikrofona i kamere (bili oni uključeni ili ne), može se prikupiti svaka objava na internetu ikad, može se dobiti pristup lokaciji osobe, pristup računalnom *desktopu* ili pametnom mobitelu, mogu se saznati kupnje i povijest pretraživanja, mogu se prisluškiivati pozivi i špijunirati poruke pa i one na e-mailu. Evolucija suvremenog nadzora će samo postajati bolja i

detaljnija u budućnosti uz sve napredniji tehnološki razvoj, a mjesta za skrivanje će biti sve manje. Ovakav pristup osobi ne poznaje zidove zatvora niti državne granice.

Moderni čovjek je ovisan o svom panoptikumu koji mu pruža lagodniji i jednostavniji život. Unutar njega ne mora odsluživati kaznu i o njemu se svejedno sve može saznati. Nisu potrebni ni zidovi ni tornjevi, a ćelije su figurativne. Njih ljudi grade u svojim umovima opčinjeni virtualnim svijetom koji im oduzima sve više vremena te ih izolira od stvarnosti.

Činjenica je da nam internet pruža mnoštvo mogućnosti kojima možemo skratiti vrijeme i pružiti si dokolicu. Online kupovina, potraga za smještajem i letovima u stranim zemljama, donacija novca, prikupljanje informacija, konzumiranje zabavnog sadržaja bez potrebe za ljudskom interakcijom, upoznavanje ljudi bez izlaska iz kuće, dostava hrane i potrepština, itd. Internet nam u mnogočemu olakšava život. Je li onda potrebno brinuti o tome nadzire li nas netko? Ako korisnici društvenih mreža sami objavljuju intimne trenutke iz svojih privatnih života koje drugi vide i komentiraju, ima li više potrebe za privatnošću? Gledajući društveni i pojedinačni odnos prema privatnosti i internetu moglo bi se dati zaključiti da živimo u postprivatnom svijetu.

SAŽETAK

Internet, mediji i društvene mreže zajedno nose velik utjecaj na suvremno društvo i postmodernog subjekta. Svakodnevne nove tehnologije i informacije mijenjaju percepciju realnosti i donose svijet virtualnosti. Unutar tog virtualnog svijeta nalazi se panoptikum koji svojim budnim okom može nadzirati svakog umreženog korisnika interneta. Pojavljuje se u obliku obavještajnih agencija s državnim interesima i kompanija s ciljem profita. Nadzor obavještajnih agencija i drugih državnih organizacija često predstavljaju nadzor kao nužna strategija za veće dobro nacionane sigurnosti. Time ujedno brišu granicu pristupa države osobnim podacima svakog građanina te ugrožavaju pravo na privatnost. Upravo se takav nadzor postavlja kao ključan dio usporedbe panoptikuma i interneta pri čemu se otkrivaju pitanje: brine li nas što smo predmet nadzora tehnološki naprednog panoptikuma?

SUMMARY

The Internet, media and social networks together have a great influence on contemporary society and the postmodern subject. Everyday new technologies and information change the perception of reality and bring the world of virtuality. Inside that virtual world is a panopticon that can monitor every network connected Internet user with its watchful eye. It appears in the form of intelligence agencies with state interests and for-profit companies. Surveillance by intelligence agencies and other government organizations is often presented as a necessary strategy for the greater good of national security. At the same time, they erase the border of the state's access to the personal data of every citizen and threaten the right to privacy. This kind of surveillance is set as a key part of the comparison of the panopticon and the Internet, revealing the question: are we concerned that we are the subject of the surveillance of a technologically advanced panopticon?

KLJUČNE RIJEČI: panoptikum, internet, društvene mreže, mediji, nadzor

POPIS LITERATURE

1. Castells, M. (2000). Uspon umreženog društva. Zagreb: Golden marketing.
2. Foucault, M. (1994). Nadzor i kazna. Rađanje zatvora. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
3. McLuhan, M. (2008). Razumijevanje medija - Mediji kao čovjekovi proizvođači. Zagreb: Golden Marketing.
4. Merrin, W. (2005). Baudrillard and the media: a critical introduction. Leeds: Polity Press.
5. Zygmunt, B. (2004). Wasted lives: modernity and its outcasts. Malden, Cambridge: Polity Press.
6. Basrak, B. (2009). Internet kao prostor slobodne društvene komunikacije. ČEMU: časopis studenata filozofije, 8(16/17): 53-67.
7. Bošnjak, Z. (1998). Postmoderna i Internet. Revija za sociologiju, 29(1-2): 59-74.
8. Croteau, W., Hoynes W. (2019). Media/society - Technology, Industries, Content, and Users. Los Angeles, London, New Delhi Singapore, Washington DC, Melbourne: SAGE Publications.
9. Ivanović, M. Društvo pod nadzorom kamera. ČEMU: časopis studenata filozofije, 14(25): 69-79.
10. Lyon, D. (2010). Liquid Surveillance: The Contribution of Zygmunt Bauman to Surveillance Studies. *International Political Sociology*, 4: 325-338.
11. Lyon, D. (2015). The Snowden Stakes: Challenges for Understanding Surveillance Today. *Surveillance & Society*, 13(2): 139-152.
12. Mavar, M. (2022). Ovisnost o internetu kod adolescenata. *Acta Iadertina*, 19(1): 107-127.
13. Perkov, I., Šarić, P. (2021). Samopredstavljanje na društvenim mrežama. *Filozofska istraživanja*, 41(3): 627-638.
14. Puljić, T. (2022). Je li istina važna? Konstruktivizam u javnim politikama i pojam istine kod Michela Foucaulta. *Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju*, 19(1): 111-134.
15. Ružić, N. (2011). Zaštita djece na internetu. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 9(1): 155-170.
16. Sindik, J., Reicher, K. (2007). Internet kao sredstvo za ostvarivanje »intimnije« komunikacije. *METODIČKI OGLEDI*, 14(2): 83-100.
17. Stanić, S., Pandžić, J. (2012). Prostor u djelu Michela Foucaulta. *Soc. ekol. Zagreb*, 21(2): 225-245.
18. Stančić, H. (2020). Načela digitalne komunikacije. Zgrabljic Rotar, N. (ur.), *Digitalno doba* (str. 47-66). Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

19. Zgrabljic Rotar, N. (2020). Masovni mediji i digitalna kultura. Zgrabljic Rotar, N. (ur.), Digitalno doba (str. 19-46). Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
20. Pearson, E. (2009). The Internet. Moss, S. (ur.), The Entertainment Industry – An Introduction (str.133-152). Malden, Cambridge: CAB International.
21. Rossi Monti, M. (2018). Strah od mreže. Novi problemi u starom svjetlu. B. Kožnjak (ur.) Godišnjak za filozofiju. Uloga i mjesto filozofije u suvremenom društvu (str. 115-136), Zagreb: Institut za filozofiju.
22. Lah, I. (2020). UTJECAJ DRUŠTVENIH MREŽA NA PERCEPCIJU SVIJETA I DRUŠTVENIH ODNOSA (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:148:978851>
23. Tomić, T. (2016). Tehnološke revolucije i njihov utjecaj na razvoj društva (Završni rad). Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:254288>
24. Ani Petrosyan. (2023). Statista: Internet usage worldwide - Statistics & Facts. Pristup 22.7.2023. na <https://www.statista.com/topics/1145/internet-usage-worldwide/#topicOverview>
25. Ani Petrosyan. (2023). Statista: Number of internet and social media users worldwide as of April 2023. Pristup 22.8.2023. na <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>
26. Brooke Auxier, Lee Rainie. (2019). Pew Research Center: Key takeaways on Americans' views about privacy, surveillance and data-sharing. Pristup 1.9.2023. na <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/11/15/key-takeaways-on-americans-views-about-privacy-surveillance-and-data-sharing/>
27. Dylan Curran (2018). Guardian: Are your phone camera and microphone spying on you? Pristup 16.8.2023. na <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/apr/06/phone-camera-microphone-spying#:~:text=Government%20security%20agencies%20like%20the,at%20any%20moment%20they%20please>
28. Social Media, Social Life: Teens Reveal Their Experiences, Common Sense Media. 2018. Pristup 23.7.2023. na <https://www.common sense media.org/research/social-media-social-life->
29. Stacy Jo Dixon (2023). Statista: Social media - Statistics & Facts Pristup 22.7.2023. na <https://www.statista.com/topics/1164/social-networks/#topicOverview>

30. Tiago Bianchi. (2023). Statista: Market share of leading desktop search engines worldwide from January 2015 to July 2023. Pristup 15.8.2023. na <https://www.statista.com/statistics/216573/worldwide-market-share-of-search-engines/>

POPIS TABLICA

Tablica	Stranica
I. Broj internet korisnika i korisnika društvenih mreža na svjetskoj razini od travnja 2023.	13
II. Anketno pitanje Amerikancima misle li da se prate njihove online aktivnosti	23

BILJEŠKE O AUTORU

Mate Pirak je student sociologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu. Rođen je 19.8.2000. u Makarskoj. U Makarskoj je pohađao OŠ Stjepana Ivičevića i SŠ Fra Andrije Kačića Miošića prilikom koje je završio smjer hotelsko turistički tehničar. Trenutno pohađa Filozofski fakultet u Sveučilištu u Splitu na preddiplomskom smjeru sociologija.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

kojom ja MATE BIRAK, kao autor/ica završnog rada dajem suglasnost Filozofskom fakultetu u Splitu, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom

INTERNET KAO SOVREMENI PANOPTIKUM

koristi na način da ga, u svrhu stavljanja na raspolaganje javnosti, kao cjeloviti tekst ili u skraćenom obliku trajno objavi u javnoj dostupni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu, Sveučilišne knjižnice Sveučilišta u Splitu te Nacionalne i sveučilišne knjižnice, a sve u skladu sa *Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima* i dobrom akademskom praksom.

Korištenje završnog rada na navedeni način ustupam bez naknade.

Split, 5. 10. 2023.

Potpis

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja MATE PIRAK, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce SOCIOLOGIJE, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 5. 10. 2023.

Potpis Mate Pirak